

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katarina Tratar

**Stigmatizacija Romov v Sloveniji
(psihološki vidiki)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Katarina Tratar

Mentorica: asist. dr. Marjeta Mencin Čeplak

**Stigmatizacija Romov v Sloveniji
(psihološki vidiki)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

V velike višine se vzpenjamo po pošastih stopnicah.

Francis Bacon

Hvala vsem, ki niste obupali.

Stigmatizacija Romov v Sloveniji (psihološki vidiki)

Romi v Sloveniji in v Evropi nasploh so ena najbolj marginaliziranih in stigmatiziranih družbenih skupin, ki se sooča z visoko stopnjo izključenosti iz vseh dimenzij družbenega življenja. Temu botrujejo predvsem kulturne razlike, nesprejemanje njihovega načina življenja ter močno zakoreninjeni predsodki s strani večinskega prebivalstva. Kljub delno priznanemu etničnemu statusu v Republiki Sloveniji še vedno veljajo za tujce in so redko obravnavani enakopravno. Romi kot družbena skupina razpolagajo z velikim materialnim, socialnim in ekonomskim deficitom – živijo na obrobju, nizka izobrazbena raven in brezposelnost jih sili v odvisnost od socialnih transferjev, podvrženi so antiromskemu rasizmu, diskriminaciji in nestrpnosti ter pomanjkanju medkulturnega dialoga.

V pričujočem viru je glavni namen dati besedo Romom samim, se jim približati in skušati iz njihovih zgodb razbrati, kako oni sami občutijo stigmo, na katerih področjih so najbolj ožigosani in kako se odzivajo nanjo v določenih situacijah. Poseben poudarek dajem stigmatizaciji Romov na področju zaposlovanja.

Ključne Besede: Romi, stigmatizacija, neenakost, diskriminacija, predsodki

Stigmatization of Roma in Slovenia (psychological aspect)

Roma in Slovenia and Europe are one of the most marginalised and stigmatised social groups which are highly excluded from the society. They are excluded because of cultural differences, Roma living style and deeply rooted prejudice of the majority population. Despite of partial recognized etnical status in Slovenia, Roma are still treated as foreigners. They are rarely dealt with the equality of rights and status. As a social group they have high material, social and economic deficit. They live on the edge of the society. A low educational level and unemployment makes them dependant of the social transfers. They are exposed to anti-Roma racism, discrimination, intolerance and leak of intercultural dialog.

In my paper the main objective is to give a word to Roma themselves, to become aware of their feelings about their 'Roma' stigma. I'm also trying to find out what hurts them most and how they react in such conditions. I'm attempting to expose their stigma in the employment sphere.

Keywords: Roma, stigmatization, inequality, discrimination, prejudice

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	6
1.1	Namen in cilji.....	9
1.2	Osnovne hipoteze.....	9
1.3	Metodologija.....	9
1.4	Temeljni pojmi.....	10
2	O STIGMI IN STIGMATIZACIJI.....	14
2.1	Koncept družbene izključenosti.....	18
3	ROMI V EVROPI IN SLOVENIJI.....	21
3.1	Zgodovinsko ozadje Romov v Evropi in Sloveniji.....	21
3.2	Statistični in demografski podatki o Romih v Sloveniji.....	24
3.3	Pravni položaj Romov v Evropi in Sloveniji.....	27
3.4	Romi kot problem?.....	30
3.4.1	Materialni vidiki izključenosti Romov.....	32
3.5	Programi vključevanja Romov.....	34
3.5.1	Program vključevanja Romov v izobraževalne procese ter načelo medkulturnosti.....	34
3.5.2	Programi in ukrepi proti revščini in socialni izključenosti Romov.....	37
3.5.3	Vključevanje Romov v programe javnih del.....	39
4	ZAPOSLOVANJE ROMOV	41
4.1	Programi socialne pomoči in zaposlovanje.....	43
4.2	Motiviranost Romov za zaposlitev.....	44
4.3	Predsodki delodajalcev.....	47
4.4	Kako izboljšati zaposlovanje Romov?.....	48
5	EMPIRIČNI DEL.....	51
5.1	Metoda dela.....	51
5.2	Analiza intervjujev in potrditev (zavrnitev) hipotez.....	53
6	SKLEP	61
7	LITERATURA.....	64
	PRILOGE	69
	PRILOGA A: ŠTEVILO ROMOV PO OBČINAH (POPIS, 2002).....	69
	PRILOGA B: POGOVOR Z NATAŠO BRAJDIČ SLIVŠEK.....	70
	PRILOGA C: INTERVJU 1.....	74
	PRILOGA D: INTERVJU 2.....	76
	PRILOGA E: INTERVJU 3.....	78
	PRILOGA F: INTERVJU 4.....	80
	PRILOGA G: INTERVJU 5.....	82
	PRILOGA H: INTERVJU 6.....	84
	PRILOGA I: INTERVJU 7.....	86

1 UVOD

Pogledi na položaj in pravice Romov in njihovih skupnosti v Sloveniji se med seboj močno razlikujejo. Prvi, prisoten med tistimi, ki se ukvarjajo s problemi varstva manjšinskih narodnih skupnosti, išče možnosti in poti za to, da bi takšne narodne skupnosti svobodno dihale, varno živele in se razvijale, njihovi pripadniki pa bi se uspešno integrirali v slovensko družbo. Drugi, nasprotujoči pogled, ki je zastopan predvsem med slovensko politično sceno, poudarja pomen varovanja večine pred neprilagojeno romsko manjšino, če je treba tudi z represijo, in šteje za sebi enakega samo tistega pripadnika manjšine, ki se asimilira, opusti navade svojega naroda, se odpove tem izročilom in sprejme način življenja slovenskega naroda. Seveda so te razlike v ocenah pogosto pogojene s tem, v kakšnem položaju je tisti, ki jih daje. Eno sliko dobimo, ko sprašujemo Slovence po načelni podpori zatiranim manjšinam, precej drugačno pa takrat, ko jih sprašujemo, ali bi želeli pripadnike te manjšine za svoje sosede (Ribičič v Klopčič 2007).

Zgodovinski položaj Romov v Evropi in Sloveniji opredeljuje izključevanje, stigmatizacija, marginalizacija in preganjanje Romov. Dogodki iz preteklosti, nomadski način življenja ter njihova drugačnost nasploh so povzročili in ohranjali stereotipne predstave o Romih, ki se izražajo v fenomenu »anticiganizma«, ki je še danes glavna ovira v komunikaciji med Romi in preostalim prebivalstvom v Evropi.

Po popisu iz leta 2002 živi v Sloveniji 3246 Romov, kar je vsaj dvakrat manj od števila, ki ga navajajo strokovnjaki. V dvajsetih občinah živijo avtohtone romske skupnosti, ki imajo pravico do posebnega zastopstva v občinskem svetu. Romska skupnost ima z Ustavo Republike Slovenije in zakonodajo določen relativno ugoden položaj.

Določba 65. člena Ustave RS vsebuje pooblastilo zakonodajalcu, da romski skupnosti, ki živi v Sloveniji, kot posebni etnični skupnosti z zakonom zagotovi poleg splošnih še posebne pravice. Romi v Ustavi RS niso določeni kot avtohtona manjšina (kar po večinski sprejetem mnenju strokovnjakov sicer so) niti kot narodna manjšina, temveč imajo status posebne etnične skupnosti ali manjšine, ki ima posebne etnične značilnosti, to so lasten jezik, kulturo in druge etnične posebnosti. Prav zaradi teh značilnosti so Romi obravnavani ločeno od italijanske in madžarske manjšine v t. i. romskem zakonu (Šturm 2002).

Nujno je širše razumevanje okoliščin, ki so v Evropi povzročile nastanek antiromskega razpoloženja in privedle do specifičnega razumevanja romskega sprejemanja zunanjega sveta. Zgodovinske okoliščine so prispevale k oblikovanju določenih stereotipnih predstav, ki povzročajo in ohranjajo obojestransko nezaupanje med večinskim prebivalstvom (ne-Romi oz. »Gadže«) in Romi. Pravni ukrepi iz evropske polpretekle zgodovine so bili Romom *a priori* sovražni, saj so oblasti v evropskih državah odkrito uporabljale različne oblike pregona in preseljevanja ter tudi metode prisilne sterilizacije romskih žensk (Klopčič 2004).

Razvitejše države so preprosto izseljevale in preseljevale dele romskih skupnosti v oddaljene kolonije ali pa so izvajale prilagojene metode postopne asimilacije in zahtevale brezpogojno prilagajanje Romov večinskim normam. Danes programi Evropske unije na področju socialne kohezije, odprave predsodkov, diskriminacije in izključevanja posvečajo posebno pozornost položaju Romov, ki jih označujejo kot »socialno ranljivo skupino«, podvrženo diskriminaciji, rasnemu nasilju, marginalizaciji in izključevanju. Države so dolžne sprejeti posebne ukrepe za ustvarjanje razmer za vključevanje socialno ranljivih skupin.

Romi so v Sloveniji, kakor tudi v Evropi, podvrženi določenim življenjskim problemom, in sicer slabemu socialno-ekonomskemu položaju, življenju na obrobju, nizki izobrazbeni ravni, brezposelnosti, odvisnosti od socialnih transferjev, izključevanju, diskriminaciji, nestrpnosti in antiromskemu rasizmu ter pomanjkanju medkulturnega dialoga med romsko skupnostjo in večino (Klopčič 2007, 102).

V zadnjih letih dobivamo vse več opozoril evropskih institucij, ki opozarjajo na pojave diskriminacije in zapostavljanja, predsodkov in sovraštva Romov v Sloveniji. Še več, ti pojavi večkrat dobivajo podporo v medijih in celo v javnih nastopih državnih funkcionarjev.

Zaradi nizkega socialnoekonomskega statusa in njihovega etničnega statusa Romi ne dosegajo tistih pojavov družbene enakosti, ki se vse bolj uveljavljajo v sodobnem svetu. Gre za nedoseganje enakih možnosti, kot je na primer vključevanje v izobraževalni in zaposlitveni sistem, kar pomeni, da družbenega položaja Romov ne določajo osebni dosežki. Pri svojem začetku v družbenem življenju so prizadeti, ker ne morejo pridobiti potrebnega kulturnega kapitala in si zagotoviti uresničevanja minimalnih socialno-ekonomskih pravic, ki zagotavljajo enakost pogojev. Pri romskem položaju gre torej za začarani krog, zaradi česar se revščina prenaša na nove generacije, izhodi iz takšnih razmer pa so zelo počasni in blagi.

Dejstvo je, da so Romi stigmatizirani na različnih področjih in na različne načine. V diplomski nalogi bo moj glavni cilj dati besedo Romom, se jim približati in skušati iz njihovih zgodb razbrati, kako oni sami občutijo stigo, na katerih področjih so najbolj ožigosani in kako se odzivajo nanjo v določenih situacijah. Zavedam se, da bo moj vzorec premajhen, da bi lahko ugotovitve posploševala, bo pa dovoj obsežen, da bo dal bralcu misliti o romski problematiki z druge perspektive.

Bolj podrobno se bom posvetila problematiki zaposlovanja Romov. Osnovni pogoj za izboljšanje ekonomskega in družbenega položaja romske skupnosti je primerna zaposlitev, ki pa je v tesni povezavi z izobrazbo. Ker ni ustrezne izobrazbe (oz. v zelo redkih primerih), poleg pa še obilica predsodkov, so delodajalci zaposlovanju Romov praviloma zelo nenaklonjeni. Brezposelnost med Romi je izrazito nadpovprečna, tako da so v večini primerov odvisni od socialne pomoči države ali sive ekonomije. Stopnja izobraženosti med romskim prebivalstvom je zelo nizka, kar je še dodaten razlog, da Romi težje dobijo službe, so ponavadi prvi odpuščeni ali pa so na Zavodu za zaposlovanje na repu čakalne liste.

1.1 Namen in cilji

V svojem delu nameravam predvsem:

- predstaviti položaj Romov danes in v preteklosti ter
- analizirati procese stigmatizacije Romov v Sloveniji,
- proučiti, kako romsko prebivalstvo zaznava stigmatizacijo in kako se odziva nanjo (zato bom v empiričnem delu dala besedo Romom in skušala interpretirati položaj, ki ga zaznavajo oni sami).

1.2 Osnovne hipoteze

Pri pisanju diplomskega dela izhajam iz naslednjih hipotez:

- HIPOTEZA 1: Romi se zavedajo stigmatizacijskih praks.
- HIPOTEZA 2: Stigmatizacija Rome močno ovira pri uveljavljanju načela enakosti (npr. pri vključevanju v procese izobraževalnega sistema).
- HIPOTEZA 3: Romi s stigmo upravljajo tako, da se izogibajo večinskemu prebivalstvu.

1.3 Metodologija

V prvem, teoretičnem delu se bom posluževala predvsem sekundarne analize domačih in tujih virov. V empiričnem delu bom za zbiranje, analizo in interpretacijo podatkov uporabila kvalitativno metodo delno strukturiranih intervjujev z Romi. Gre za dvanajst vprašanj odprtega tipa, ki sem jih zastavila sedmim Romom. Izvedla sem tudi en poglobljen individualni intervju oziroma pogovor z Natašo Brajdič Slivšek, prvo romsko policistko v Evropi.

V mojem primeru je metoda delno strukturiranih intervjujev najprimernejša predvsem zaradi specifičnosti obravnavane teme ter majhnega števila primernih anketirancev (Romi, ki imajo kakršnekoli izkušnje z zaposlovanjem in so stari med 30 in 50 let).

Glavni cilj empiričnega dela je dati besedo Romom – da sami govorijo o svojih izkušnjah, občutkih, podajo svoja mnenja, morda namignejo tudi na rešitve. Delno strukturirani intervjuji, ki določajo vsebinski okvir pogovora, vprašanemu dopuščajo, da izrazi svoja osebna in poglobljena stališča, spraševalcu pa prožnost te tehnike dopušča, da se odziva na nepredvidene, nepričakovane izjave in reakcije vprašanega, sproti razčisti morebitne nejasnosti, prilagodi dinamiko in vsebinski potek pogovora vprašanemu oziroma interakciji med obema.

1.4 Temeljni pojmi

Osnovni pojmi, ki bodo oblikovali vsebino diplomskega dela (povzeti po: SSKJ 1985; Veliki slovar tujk 2002; Goffman 1986; Haralambos in Holborn 2001; Nastran Ule 2004; Musek 1993), so:

- **STIGMA** – /lat. *stigma* = vbod, pega, pečat, pri starih Grkih in Rimljanih znamenje, narejeno pobeglim sužnjem in hudodelcem/ nezaželena drugačnost; takšna posameznikova lastnost, ki ga loči od večine v skupnosti, tako da ima večina in tudi on sam to lastnost za odklonsko oziroma deviantno; je konstrukt, ki ga določajo družbeno oblikovane norme, saj lastnost posameznika sama po sebi ni problematična, v kolikor jo družbeno-kulturno okolje in posledično posameznik kot take ne prepoznavajo;
- **STIGMATIZACIJA** – poseben odziv okolja na drugačnost/različnost; vse človeške razlike oziroma drugačnosti (npr. barva kože, etnična pripadnost, veroizpoved, politično prepričanje, starost, izobrazba itd.) je mogoče stigmatizirati. Te lastnosti tako postanejo nezaželene, okolje pa stigmatizirane osebe dojema kot manjvredne. Ti so lahko tarča posmeha, zaničevanja, opravljanja, psihičnega in fizičnega nasilja; dostop do družbenih dobrin, kot so izobrazba, delovno mesto in politično odločanje, pa jim je pogosto otežen. Posledica stigmatizacije se izraža v socialni distanci do stigmatiziranih oseb in skupin;

- **IDENTITETA** – /lat. *identitas* = istost, istovetnost, identičnost/ nezamenljivost in enkratnost posameznika, ki ju sam doživlja kot svoj poseben slog in način vedenja, mišljenja in doživljanja ob vseh osebnostnih spremembah (osebna identiteta); skupek značilnosti, ki nam jih pripisujejo drugi (socialna identiteta);
- **ETNIČNA IDENTITETA** – temeljna skupinska identiteta različnih kultur oziroma družb. Ljudem je pripisana skupinska identifikacija in pomeni skupinski vidik posamezne identitete. Povezana je vsaj s štirimi kontinuitetami: bivalno ali teritorialno, biološko oziroma genetično (resničen ali samo umišljen skupni izvor), jezik, politično-ekonomsko oziroma politično organiziranostjo in sklenjenim gospodarskim območjem. Ni nujno, da se pri vseh etničnih skupinah pojavljajo vse navedene kontinuitete. Z etnično identiteto so povezane številne skupinske identitete od plemenske ali klanske do narodne ali nacionalne. Etnične identitete se človek zave predvsem v okoliščinah, ko je prizadeta kolektivna pripadnost (mednacionalni spori, vojne, idr.). Sodobne opredelitve etnične identitete poudarjajo njeno odvisnosti od širših družbenih in političnih razmer;
- **ETNIČNA SKUPINA (tudi ETNIJA)** – /gr. *ethnos* = ljudstvo/ oznaka za skupino ljudi, ki se po kulturnih potezah, lastnim njenim pripadnikom, razločuje od drugih skupin. Največkrat jo povezujejo ime, skupna prepričanja, verovanja, vrednote, norme, šege, jezik, vera, zgodovina, naselitveno območje ter zavest pripadnosti in etnična identiteta;
- **STEREOTIP** – vnaprejšnje mnenje skupine o sebi (avtostereotip) ali drugih skupinah ljudi (heterostereotip). Največkrat so stereotipi opisi negativnih karikaturnih lastnosti članov neke skupine, kjer so te lastnosti poudarjene do te mere, da postanejo posmehljive. Stereotipi pomenijo posploševanje delno točnih, vendar večinoma nepreverjenih, površnih sodb o človeku oziroma o skupini ali skupnosti. Gre za proces pripisovanja lastnosti ljudem na osnovi njihove skupinske pripadnosti, ne pa na osnovi individualnih značilnosti ali posebnosti. Stereotipi spodbujajo družbene predsodke;
- **PREDSODEK** – nepreverjeno stališče do druge skupine ljudi, ki temelji na predsodbi, površni sodbi na osnovi pomanjkljivih informacij, spremljajo pa ga močna čustva. Je skupek prepričanj, ki so utemeljena samo na osnovi posameznikove

pripadnosti določeni skupini (ne smemo enačiti z diskriminacijo). Predsodki so lahko pozitivni ali negativni, oblikujemo pa jih v socialnih interakcijah in so skupki stališč o članih določene družbene skupine, nastali zgolj zaradi pripadnosti teh članov določeni skupini. Negativni socialni in etnični predsodki temeljijo na odklanjanju in sovraštvu do posameznih socialnih in etničnih skupin, npr. Romov;

- **INTEGRACIJA**¹ – proces združevanja, povezovanja, npr. na podlagi skupnih vrednot, s čimer se ustvarja in utrjuje družbena celota, s katero se pripadniki istovetijo in se zanj zavzemajo (nasprotje dezintegracija);
- **ASIMILACIJA** – hoteno ali nehoteno prevzemanje kulture in jezika od večinskega oz. dominantnega prebivalstva, poenostavljeno – utapljanje enega naroda (etnične skupine) v drugem; tudi akulturacija (nasprotje disimilacija);
- **DISKRIMINACIJA** – neenako obravnavanje posameznika, posameznice ali skupine v primerjavi z drugimi osebami ali skupinami ljudi na podlagi osebnih okoliščin. Diskriminacija razlikuje, izključuje in omejuje posameznike ali skupine ter jim odreka enake možnosti. Med osebne okoliščine, ki so najpogosteje podlaga za nastanek diskriminacije, sodijo spol, narodna in etnična pripadnost, versko ali drugo prepričanje, invalidnost, starost, spolna usmerjenost. Prepoved diskriminacije je nosilno načelo sistema človekovih pravic in temeljnih svoboščin po Ustavi Republike Slovenije;
- **SEGREGACIJA** – /lat. *segregare* = oddvojiti/ prostorsko ločevanje različnih skupin prebivalcev ali osamitev, na primer manjšin na posameznih območjih in naseljih; zapostavljanje določene rase ali določenega družbenega sloja na vseh področjih javnega življenja; tudi rasno razlikovanje. Segregacija je večinoma povezana z močno socialno diskriminacijo in ločevanjem na številnih drugih področjih;

---

¹ Termin integracija implicira, da »migranti« ob prihodu v državo sprejema lahko v javni sferi prakticirajo kulturo države izvora, medtem ko asimilacija pomeni, da državna politika v državi sprejema ni naklonjena prakticiranju kulture države izvora. Pri asimilaciji se zgolj kulture migrantov prilagajajo dominantni kulturi države sprejema, se jo učijo in sprejemajo njene kulturne značilnosti. Napačno je torej, če termina uporabljamo zamenljivo (Vrečer 2004).

- **INFERIORNOST** – manjvrednost, podrejenost;
- **MARGINALIZACIJA** – proces, ki se nanaša na skupine prebivalstva na dnu družbene lestvice, torej na tiste, ki so delno ali popolnoma izključene iz ekonomskega procesa in ne sodelujejo v socialnem in političnem procesu celotne družbe; postavljanje določenih družbenih skupin (največkrat diskriminiranih ali stigmatiziranih) v podrejen, manjvreden, obrobni položaj.

2 O STIGMI IN STIGMATIZACIJI

V tem poglavju bom opisala osnovne koncepte stigme in njen vpliv na posameznika, izhajajoč iz Goffmanove teorije stigmatizirane identitete.

Po Goffmanu je stigma enaka nezaželeni drugačnosti, se pravi stigma označuje takšno posameznikovo lastnost, ki ga loči od večine v skupnosti, tako da ima večina in tudi on sam to lastnost za odklonsko oziroma deviantno. Stigma (in njene posledice inferiornosti) je neločljivo povezana s socialnim kontekstom in normami znotraj njega, ki definirajo želene in neželene lastnosti. V določenih zgodovinskih obdobjih in v določenih družbah so nekatere lastnosti cenjene, druge pa zaničevane in stigmatizirane. Zamenjava ali premik iz enega v drug kulturni kontekst lahko tako spremeni definicije in posledice stigme. Razlika je lahko celo tolikšna, da je v določenem kulturnem kontekstu neka značilnost stigmatizirana, v drugem pa pomeni prestiž za osebo, ki jo poseduje. To, kar je nezaželeno oziroma stigmatizirano, je do določene mere arbitrarno določeno. Prav tako stigme odražajo vrednostne sodbe dominantne skupine. Tisti, ki imajo moč, dominantna skupina torej, lahko določijo, katere človeške razlike so zaželene oziroma nezaželene (Goffman 1986).

Beseda *stigma* izvira iz grščine in pomeni vbod, pego ali pečat. Prvotno se je izraz nanašal na žigosanje oziroma označevanje določenih ljudi (kriminalcev, prostitutk, sužnjeve), da bi bili tako že po videzu drugačni in ločeni od ostalih, kar je posledično pripeljalo do izгона ali izogibanja. Takšno označevanje je v večini kultur izginilo, bolj kognitivne manifestacije stigmatizacije – socialno zavračanje – pa so se razširile in so danes temelj večine stigem. V krščanstvu pomeni stigma pojav božjih ran na telesu verskih gorečnejev ali misterikov (čudež), v medicini pa telesne znake bolezenskih motenj (ranice ali rdeče pege). V sodobnem vsakdanjem jeziku stigma še vedno pomeni zaznamovanost, vendar ne nujno tisto na telesu vidno, temveč bolj kot neki atribut nezaželenosti, zavrženosti.

Stigme odražajo razmerja moči v določeni družbi, predstavljajo skupek osebnih in družbenih konstruktov, skupek socialnih zvez in socialnih odnosov, obliko družbene realnosti. Skozi določena zgodovinska obdobja se stigme spreminjajo.

Goffman razločuje tri tipe stigem:

- telesne (fizične) deformacije;
- individualne karakterne hibe (pomanjkljivosti), ki se kažejo kot šibka volja, dominirajoča ali nenaravna nagnjenja, kot so zasvojenosti, mentalna distorcija, zapor, homoseksualnost, nezaposlenost, samomori in radikalna politična prepričanja;
- skupinska stigma ras, narodnosti in ver (Romi v Sloveniji), ki je podedovana, prizadene pa celotno družinsko mrežo oziroma člane nekega rodu.

Če upoštevamo tudi grško razumevanje stigme, ki se nanaša na »telesna znamenja, ki razkrivajo nekaj nenavadnega in slabega o moralnem statusu stigmatiziranega« (Goffman 1986, 11), lahko povzamemo nekatere skupne značilnosti vseh stigem: posameznik, ki je v socialnih interakcijah sicer sprejet, poseduje lastnost, ki zahteva veliko pozornosti in odvrča ljudi, s katerimi se srečuje; pri tem diskreditirajoča lastnost prevlada nad ostalimi lastnostmi (Goffman 1986, 15).

Do stigmatizacije pogosto pride v mejah psihološko konstruiranih ali dejanskih socialnih odnosov, in sicer zaradi relativnih primerjav med njimi (kontrastiranje zaželenih in nezaželenih razlik). Relativne primerjave vzbujajo občutek superiornosti v določenih kontekstih in inferiornosti v drugih, kjer nekomu manjka zaželena značilnost, ki jo ima druga oseba. Stigmatizacija ali občutek stigmatiziranosti je torej posledica socialne primerjave, je odziv na dilemo razlike (Coleman 1999, 206). Zato stigma predstavlja kontinuum nezaželenih razlik, ki so odvisne od mnogih dejavnikov, npr. od geografske lokacije, kulture ali stopnje življenjskega cikla.

Da bi bolje razumeli *stigma* kot tako, se moramo osredotočiti tudi na pomen in vlogo identitete v življenju posameznika in skupnosti. Beseda *identiteta* izvira iz latinskega korena besede »identitas« (idem – isti) in izpostavlja dva osnovna pomena pojma identitete, in sicer koncept istosti (npr. to je identično temu) ter koncept posebnosti, razločevalnosti (Nastran Ule 2000, 3). Gre torej za podobnost na eni in razliko na drugi strani. Oba koncepta skupaj pa sta vezana na socialno in politično okolje v danem času in prostoru ter na kategorije, s katerimi je moč ustvarjati razlike med nami in drugimi.

Goffmanov koncept stigmatizirane identitete izhaja iz izvorne teze, da je stigma identiteta (Nastran Ule 2000, 181) in zajema tri kategorije: socialno, osebno in jaz identiteto, ki jih posameznik med seboj uravnava. Socialna identiteta se nanaša na normativna pričakovanja drugih ljudi do posameznika. Deli se na virtualno oz. navidezno (to, kar naj bi nekdo bil na osnovi svoje skupinske pripadnosti) in dejansko socialno identiteto (to, kar je posameznik sam, kot ga vidijo drugi). Neskladje med obema oblikama socialne identitete je ključnega pomena za razumevanje stigme kot diskreditirajoče lastnosti, saj se normativna pričakovanja pogosto preoblikujejo v zahteve in v kolikor posameznik tem zahtevam ne ugotovi, postane zaznamovan, odrezan od družbe in od samega sebe, torej diskreditirana oseba, ki se srečuje s svetom, ki je ne sprejema (Goffman 1986, 12–13). Osebna identiteta izhaja iz posameznikove enkratnosti in označuje tiste posameznikove značilnosti, ki ga karakterizirajo kot edinstveno osebo z edinstveno biografijo (obstaja le v socialni primerjavi z drugimi ljudmi), jaz identiteta pa predstavlja subjektivno, refleksivno občutenje lastne situacije, lastne celovitosti ter karakterja, ki se oblikuje na podlagi različnih socialnih izkušenj. Medtem ko kategorija socialne identitete vodi do koncepta stigmatizacije in kategorija osebne identitete do vloge kontrole informacij stigmatiziranega posameznika, ideja jaz identitete prikaže, kako posameznik občuti svojo stigmo in ravnanje z njo (Goffman 1986, 129–130).

Do t. i. stigmatizirajočih situacij pride, kadar ljudje v odnosih do neke osebe tej ne izkazujejo tistega spoštovanja in priznanja, ki bi ji sicer pripadalo glede na njen splošni družbeni položaj, oziroma bi ji pripadalo, če ne bi imela določenih »kritičnih« lastnosti (Goffman v Nastran Ule 2000, 183). V takšnih situacijah stigmatizirane osebe razvijejo različne načine upravljanja s stigmo in napetostjo v odnosih, ki iz nje izhaja, oziroma kontrole informacij o stigmati, ki jo posedujejo. Posameznik se znajde v dilemi, ali jo razkriti, oziroma kako prikriti določene informacije o sebi, ki bi ga lahko diskreditirale, saj se kljub svoji pomanjkljivosti želi predstaviti kot poseben, enkratni pripadnik družbe. Glavne strategije, ki se jih posameznik pri tem poslužuje, so:

- prikrievanje stigme, kjer stigmatizirani skuša voditi tok informacij in interakcij, ki pomen stigme zmanjšujejo, ali se izogiba ljudem, ki bi jo lahko opazili; z različnimi obrambnimi mehanizmi (zanikanje, kompenzacija);
- sprejem stigme oziroma negativne identitete, kjer stigmatizirani popusti, se vda, pristane na svojo »pomanjkljivost« in se oprime »samoizpolnjujoče se napovedi« v stilu »če me imajo za norega, bom pač nor«;

- refleksija stigme, kjer se stigmatizirani trudi za socialno kognitivno predelavo stigme, za soočenje z razlogi za svojo drugačnost (Goffman 1986, 57–68).

Nestigmatizirani ljudje posredujejo občutek temeljne inferiornosti stigmatiziranim prav s socialnim zavračanjem ali izolacijo ter z zmanjšanimi pričakovanji (Coleman 1999, 207). Socialno zavračanje oziroma izogibanje (to je lahko že npr. način govora, očesni stik, medosebna razdalja ipd.) deluje kot oblika socialne kontrole, vzdržnosti. Ne vpliva samo na stigmatiziranega posameznika, ampak na vse, ki so socialno vpleteni (družina, prijatelji, sorodniki). Ti ljudje so tako »prisiljeni« omejiti odnose z drugimi stigmatiziranimi in s tistimi, pri katerih socialne vezi prevagajo nad stigmo, npr. z družinskimi člani. Socialna izolacija je močno povezana z zmanjšanimi pričakovanji. Mnogi stigmatizirani ljudje ne dobivajo spodbud, naj se razvijajo ali rastejo, da bi imeli aspiracije in bili uspešni. Socialno izključevanje tako pripelje do upada dosežkov. Rezultat tega je tudi zmanjšano samospoštovanje.

Ko stigmatizirani posameznik postane inferioren pripadnik družbe, ki niha med obrambnim skrivanjem in izzivanjem za razkritje stigme, ga drugi doživljajo kot preveč agresivnega ali preveč sramežljivega. Stigmatizirani in osebe, s katerimi prihaja v interakcijo, v medsebojnem odnosu doživljajo neugodje in čustvene odzive (odpor, gnus, strah, sramota), zato se na obeh straneh razvijejo strategije za preseganje tega občutka (Goffman 1986, 28–31). Stigma tako pomembno vpliva na posameznikov življenjski potek, saj povzroča marginalizacijo, socialno izolacijo in segregacijo, pri tem pa sta vloga »normalnega« in vloga stigmatiziranega del istega kompleksa (Goffman 1986, 155).

Nestigmatizirane osebe določajo, kaj je t. i. normalna človeškost, saj naj bi bila lastna le njim, stigmatizirancem pa le-ta ni priznana v celoti. Zaradi stigme so potisnjeni v položaj t. i. nedoraslega subjekta. Dominantna kultura se do njih obnaša kot do nedoraslih otrok, ki so objekti (pre)vzgoje in nadzora. Prav to je dokaz, da je stigma res družbeni produkt in da jo posamezniku vselej pripiše družba (Nastran Ule 2000, 186).

Stigmo je potrebno povezati tudi s strukturno neenakostjo, ki je značilnost vsake družbe, tudi tiste, ki poudarja enakost kot pomembno vrednoto. Družbena struktura in vrednostni sistem v družbi definirata, kdo poseduje več družbene moči in za kakšno obliko moči gre. Več moči, ko posamezniki in skupine imajo, bolj lahko nemočnim pripadnikom družbe vsiljujejo svoje norme, vrednote in prepričanja. Z avtoriteto in močjo lahko dosežejo t. i. institucionalizacijo

stigme, ki stigmatiziranim posameznikom ovira dostop do ekonomskih, političnih, izobraževalnih in družbenih institucij (Becker in drugi 1986, 45–46).

Pripadniki marginaliziranih družbenih skupin (npr. Romi v Sloveniji), ki prepoznavno kažejo svoj status skozi jezik, izgled in vedenje, v interakciji z javno institucijo izpadejo kot drugorazredni državljani, medtem ko so osebe z določenim družbenim vplivom lahko za nenavadno vedenje celo nagrajene. Tako se zdi, da »do stigmatizacije pride samo takrat, kadar je vsiljena komponenta socialne kontrole, oziroma kadar nezaželena drugačnost pripelje do določene omejitve fizične in socialne mobilnosti in dostopa do priložnosti, ki posamezniku omogočajo razvoj njegovih potencialov« (Coleman 1999, 211).

Stigmo ohranjajo socialne, psihološke in ekonomske »koristi«. S sociološkega stališča lahko trdimo, da bodo stigme izginile šele takrat, ko ne bo več potrebe po legitimiranju socialnega izključevanja in segregacije, s stališča kognitivne psihologije pa bo eliminacija stigme mogoča, ko se bo ljudem zdelo potrebno oziroma koristno zaznavati temeljne podobnosti s stigmatiziranimi namesto razlik (Coleman 1999, 212).

2.1 Koncept družbene izključenosti

Koncept družbene izključenosti je relativno nov koncept, ki so ga v glavnem razvili francoski sociologi in implicira skupinsko solidarnost. Integracija v družbo predstavlja moralno pravico (»biti v družbi, imeti tu svoje mesto«). Veliko kulturnih atributov je lahko dejavnik izključevanja, nekatere kulturne identitete pa so jasen izključevalec v vseh družbah (tako tudi rasa in etničnost).

Termin družbena izključenost predstavlja onemogočen dostop posameznikov in družin do virov, nujno potrebnih za dostojen način življenja, ki je pogojen z družbeno integracijo in položajem na trgu dela (Abrahamson 1995, 123–124). Družbena izključenost ni enaka revščini, saj prva ni omejena le na materialni vidik (v smislu dohodka), temveč pokriva ekonomski, politični in družbeni aspekt.

Vera Klopčič (2002, 23) meni, da »so Romi v vseh državah, kjer živijo, prav gotovo tista skupina, ki je bila tako v preteklosti in je še sedaj skupina v neugodnem položaju in

izpostavljena diskriminaciji in izključevanju«. Za Rome so značilne tri vrste izključenosti, in sicer ekonomska, sociokulturna in politična. Prva se nanaša na vprašanje dohodka in omejen dostop do dobrin in zaposlitev. Poudarek je na izključenosti s trga dela in prerazporeditvi virov. Pri Romih se kaže predvsem v veliki brezposelnosti in slabih bivanjskih razmerah. Posledično večina Romov spada v kategorijo revnih. Pri drugem vidiku izključenosti gre za relacijska vprašanja. Poudarek je na pomanjkanju participacije Romov v procesu odločanja, procesu marginalizacije in nociji enakih možnosti. Tu gre tudi za izključenost zaradi jezikovnih in drugih kulturnih barrier, ki Romom onemogočajo enakopravno vključevanje v širše družbeno okolje.

Tretja, politična izključenost, se nanaša na enakost človekovih in političnih pravic. Ta dimenzija problematizira tudi tendenco, da je država kot garant osnovnih pravic in svoboščin lahko pomemben »izključevalec«, ki nekatere družbene skupine vključuje, druge pa izključuje. Za Rome ta vrsta izključenosti velja delno. Na lokalni ravni imajo Romi svoje predstavnike v občinskih svetih, nimajo pa pravice do svojega predstavnika v Državnem zboru Republike Slovenije. Na tej točki lahko sklepamo, da verjetno ni dovolj, da se njihove pravice zgolj izenačijo s pravicami večinskega prebivalstva, saj s tem Romov še ne bi naredili za enakopravne z drugimi prebivalci, temveč bi jih prej postavili v podrejen položaj in znova utrdili hegemono pozicijo dominantne kulture.

Pomemben kontekstualni dejavnik tako izključevanja kot uspešne integracije Romov je kulturna identiteta. Govorimo o izključenosti v materialnem (objektivnem) in simbolnem (subjektivnem) smislu. »Simbolna izključenost zadeva stigme in družbene attribute, ki uvršča njihove nosilce zunaj družbenega jedra« (Rodgers v Zavrtnik Zimic 2000, 834). Zelo pomemben je torej subjektivni element, to je občutek izključenosti iz dominantnih družbenih modelov oziroma izključenost, ki jo posameznik doživlja kot nekaj osebnega, kot občutek nepripadnosti.

Izključene skupine in posamezniki se v vsakdanjem življenju soočajo z dvojnimi bremenom. So subjekti ali boljje objekti regulacij, čeprav so kot marginalizirani manj vidni. Bolj verjetno je, da se govori o njih, kot pa z njimi. Ta dvojna nevarnost je pomemben vir tveganja za človekovo dostojanstvo najmanj prednostnih ali najbolj zapostavljenih skupin. Zavedanje o pomenu izključenosti za družbo v celoti in za ljudi, ki jo izkušajo posamezno, nas pripelje do razmislekov o servisih ali storitvah, ki jih država prek svoje politike in mreže služb nudi izključenim, revnim, marginaliziranim, ranljivim (Zavrtnik Zimic 2000, 835).

V boju proti družbeni izključenosti obstajata pomembni strategiji, in sicer aktivna politika države in participacija samih ciljnih skupin. S strani države naj bi bila najbolj generalna strategija proti izključenosti oblikovanje take zakonodaje, ki zagotavlja socialne pravice (enake možnosti in dostop do različnih področij socialnega življenja).

Politične in civilne pravice ter svoboščine pomembno pripomorejo k premagovanju izključenosti družbenih skupin, zlasti v pogojih kulturno determinirane drugačnosti. Pomen države je v zagotavljanju socialne države, vključno z zagotavljanjem socialne varnosti najbolj ranljivim skupinam. Socialne pomoči so namenjene zagotavljanju varnostnih mrež tistim, ki si sami niso zmožni zagotoviti dohodka na trgu dela. Pomembna vloga države pa je tudi v promoviranju in omogočanju participacije članov skupin, ki jim grozi izključenost. Takšnim tveganim skupinam je potrebno dati možnost formuliranja lastnih potreb in s tem vključitev v proces političnega definiranja oziroma iskanja konkretnih rešitev (Zavratnik Zimic 2000, 835).

3 ROMI V EVROPI IN SLOVENIJI

3.1 Zgodovinsko ozadje Romov v Evropi in Sloveniji

Različni pisni viri o prihodu in naselitvi Romov v Evropo segajo v 14. in 15. stoletje. O njihovem izvoru in razlogih za odseljevanje iz matičnih krajev obstajajo številne legende in miti, ki so se med Romi skozi zgodovino ohranjali le kot ustno izročilo. Zaradi drugačnosti, ki so jo prinesli iz svoje pradomovine (severozahodni predel Indije), in njihovega nomadskega načina življenja (ki nikakor ni bil združljiv s sedentarnim evropskim načinom življenja) ter zaradi svojega kulturnega in vrednostnega sistema, so kmalu postali sumljivi, nezaželeni in nesprejemljivi za evropskega človeka. Imeli so jih za osvajalce, vagabunde, prestopnike in brezbožnike. Njihov položaj se je še poslabšal s krepitvijo v Evropi široko razširjenega predsodka, da je temnejša polt znamenje manjvrednosti. Povsod po evropskem kontinentu so še danes izrazito odrinjeni, segregirani od ostalega prebivalstva in skoraj vedno zasedejo obrobne (ekonomske) niše. To pa je pri njih med drugim povzročilo tudi, da so skozi čas oblikovali »mehanizme umika, kot samoobrambo pred zavrnitvijo in ojačitev ločene, četudi razpršene identitete ne glede na kulturne razlike« (Guy 2006, 100).

17. stoletje je v zgodovini indijskih nomadov v Evropi znano kot čas najhujšega preganjanja. Na sovražnost do Romov kažejo tudi ohranjeni viri pri nas, na primer rabeljski račun iz leta 1691, ki priča, da so v Ljubljani smrtno obsodili Cigana Andreja iz Kranja ipd. Tedanje evropske oblasti so strogo obravnavale Rome, kar je razvidno iz uradnih listin, ki jih je tedanja avstrijska vlada pošiljala svojim predstavnikom v naše kraje, in sicer »da naj preženejo Cigane iz dežele« ter »da so Cigani ogleduhi in vohuni« (Štrukelj 2004, 26).

Na območju Avstro-Ogrske so bili v času Marije Terezije v veljavi ukrepi o prisilnem naseljevanju Romov, o prepovedi uporabe romskih priimkov ter o prepovedi porok med Romi. Preživljali naj bi se z obdelovanjem zemlje, ki so jim jo dodelili, ter tako opustili svoje navade, jezik in običaje. Romski tradicionalni poklici, kot so zdravilstvo, zdravljenje konj in živine, trgovanje, kovaštvo, prerokovanje, glasbeništvo in zabavljaštvo ipd., so bili prepovedani. Določene so bile stroge kazni v primeru uporabe romskega jezika, nekaterim romskim družinam pa so celo odvzeli otroke z namenom zagotavljanja »civilizacije/integracije« skozi prisilno pevsvojo (Klopčič 2004).

V 2. svetovni vojni so jih poskušali popolnoma uničiti. Življenje je izgubilo več kot pol milijona Romov, številni pa so bili odgnani na prisilno delo v taborišča. Najnovejši genocid nad Romi se je zgodil v jugoslovanski pokrajini Kosovo, kjer jih je pred vojno živelo nekaj deset tisoč, danes pa jih živi le še nekaj sto.

Skupna značilnost ravnanja oblasti je bila, da so želele Rome izgnati, preprečiti njihov nomadski način življenja, omejiti njihovo gibanje ter izkoreniniti sleherno prisotnost romskega jezika ali kulture. V primeru nasilja ali zločinov nad njimi niso bili deležni pravnega varstva. Vse to je stopnjevalo nezaupanje Romov do zunanjega sveta.

Romski način življenja se je že ob njihovem prihodu v Evropo bistveno razlikoval od življenja drugih evropskih ljudstev. Razlike so se še stopnjevale v prelomnih trenutkih evropskega zgodovinskega razvoja, ko se je spreminjala vsebina lastninskih razmerij (npr. fevdalizem, industrializacija, današnji postmoderni čas, ko se spreminjajo tradicionalni komunikacijski vzorci, opuščajo nekdanji poklici in se za vključevanje v družbo zahteva predhodna izobrazba ali določena specifična znanja) (Klopčič 2007, 29).

Kljub razlikam in razzslojenosti znotraj romske skupnosti se je pri Romih ohranjal specifičen vrednostni sistem, ki tvori posebno zaključeno celoto nezapisanih pravil, običajev in izročila. Ena izmed značilnosti je močna navezanost na družino in ljubezen do otrok, glavne vrednote pa jim predstavljajo svoboda, spontano veselje, prvinska povezanost med naravo in ljudmi, sreča. Prav tako so Romi ohranili bistveno drugačen odnos do zasebne lastnine, ki je ne dojemajo kot vrednoto.

Romi so nomadsko ljudstvo in nekateri moč njihovega preživetja vidijo prav v izjemni moči njihove prilagodljivosti. Njihove legende na poseben način pojasnjujejo razloge za nomadski način življenja – od legend o preganjanju znotraj romske skupnosti, zaradi katerega je moral en del skupnosti na večno popotovanje, do romantične razlage, da Romi hodijo za soncem, in kakor se pomika sonce, se pomikajo tudi oni. Romsko nomadstvo je lahko še tako sporno, vendar prav zaradi njega niso nikoli vodili osvajalskih vojn in kopičili materialnih dobrin. Niso uvajali nacistične ali komunistične diktature, a so bili vedno žrtve političnih skrajnosti. Nikoli niso želeli ustvariti svoje države ali govorili o kakšnem lastnem političnem značaju.

Romi imajo že več kot petstoletno tradicijo bivanja na slovenskih tleh, in sicer so v Slovenijo prihajali iz treh smeri: iz Hrvaške (to so današnji dolenski Romi), iz Madžarske (današnji prekmurski Romi) in iz smeri nemških dežel (današnji gorenjski Romi ali Sinti).

Preučevanja romskih družin v Sloveniji v najnovejši preteklosti so pokazala, kako se postopno prilagajajo sodobnemu življenju. Na osnovi teh ugotovitev govorimo o:

- polnomadskih družin, ki ne živijo stalno na enem kraju; pri nas še na Dolenjskem, Gorenjskem in tudi v Prekmurju. V teh družinah so le nekateri zaposleni. Po večini ženske poleti nabirajo zdravilna zelišča in gozdne sadeže, vedežujejo ali prosjačijo, moški pa so priložnostni kovači, popravljalci dežnikov, brusači, izdelovalci brezovih metel, rejci in prekupčevalci konj, pobiralci starega železa in drugih kovin, lasniki raznih zabavnih iger;
- romskih družin, katerih dohodek je samo socialna podpora (večinoma starejši člani ali težki bolniki);
- mali poljedelci so vaški romski naseljenci, ki se ukvarjajo z obdelovanjem lastne ali najete zemlje;
- kvalificiranih in nekvalificiranih delavcih Romih, ki so zaposleni v podjetjih ter
- posameznih izobražencih raznih poklicev, ki so zaposleni v večjih krajih ali mestih (Štrukelj 2004, 287).

Pri Romih v Sloveniji je opaziti precej velike spremembe njihovega vsakdanjega življenja, kar je povezano s splošnim gospodarskim razvojem pri nas po drugi svetovni vojni. Stalna naseljenost je pogostejša kot v preteklosti. Razvoj poteka na kulturni in ekonomski ravni. Govorimo o naših romskih skupnostih, ki so številčno majhne in zato pod večjim pritiskom zunanjega okolja, tako na podeželju kot tudi v bližini urbanih središč.

Splošni razvoj industrializacije in širitev urbanizacije spreminja delovni dan tudi romskemu človeku, še posebno če se zaposli. Tako nanj vse bolj vplivajo zunanji dejavniki, tako institucionalni kot individualni. Ti vplivi so tehtnejši, kajti spontani pojavi niso tako izrazni, da bi družbene spremembe potekale bolj naravno in neprisiljeno.

Po vseh deželah po svetu se romska družba razvija, posebno na kulturnem področju, in sicer so te aktivnosti različno prikazane v posameznih deželah. V Sloveniji potekajo kulturne

dejavnosti Romov na mnogih področjih in na različne načine (romska društva, ki jih povezuje Zveza Romov Slovenije; razne kulturne in družabne prireditve; folklor; športna romska društva; publikacije in posamezna dela, ki jih izdajajo romska društva, npr. osrednje glasilo Romski svet; zelo pomembna so tudi pisana dela romskih avtorjev; romski muzej; romski informativni center ipd.).

3.2 Statistični in demografski podatki o Romih v Sloveniji

Ob popisu prebivalstva leta 2002 se je za pripadnike romske skupnosti opredelilo 3246 prebivalcev (0,17 odstotkov prebivalstva), 3834 oseb pa je kot materin jezik navedlo romski jezik. Za primerjavo podatki popisa prebivalstva za leto 1991 kažejo, da se je za Rome opredelilo 2259 prebivalcev, kar je za 30,5 % manj kot ob popisu leta 2002, 2752 oseb pa je kot materin jezik navedlo romski jezik, kar je za 28,2 % manj kot leta 2002 (Klopčič 2006, 3). Vzrokov za povečanje registriranih Romov je več. Število romskega prebivalstva res rahlo narašča (medtem ko se število družinskih članov postopoma zmanjšuje). (Glej Prilogo A!)

Klopčičeva (2006, 19) ugotavlja, da je največji problem predvsem glede tega, kako ugotoviti, kdo je pripadnik romske skupnosti, saj se v skladu z Ustavo RS in z zakonodajo o varstvu osebnih podatkov ni nihče dolžan opredeljevati v narodnostnem smislu. Razlike v tolmačenjih postanejo še posebej pomembne takrat, kadar se za njimi skrivajo razlogi za odklonilna stališča do zagotavljanja pravic manjšin.

Kljub uradnim podatkom popisa prebivalstva ocenjujejo, da v Republiki Sloveniji živi med 7.000 in 10.000 Romov, največ v Prekmurju, na Dolenjskem, v Beli krajini in Posavju (Klopčič 2006, 3). Od tega je okrog 2.500 do 3.000 t. i. neavtohtonih Romov² oz. Romov, ki so prišli v Slovenijo iz drugih držav nekdanje SFRJ bodisi pred ali po letu 1991.

² Avtohtonost je težko absolutno opredeljiva, vendar pa jo lahko s pomočjo najmodernejših spoznanj o zgodovini precej natančno določimo, ko gre za primerjavo avtohtonosti enega ali drugega prebivalstva. Pri Romih je avtohtonost še posebej sporna, saj je njihova tipična lastnot prav migracija oziroma pogosta selitev v drugo okolje. Distinkcija med Romi *domaćini* in Romi *tujci* ima pomembne posledice: subjekt pravne zaščite so le Romi, ki so priznani za avtohtone in samo njim pravno formalno pripadajo ukrepi za zaščito romske etnične skupnosti (Janko Spreizer 2002).

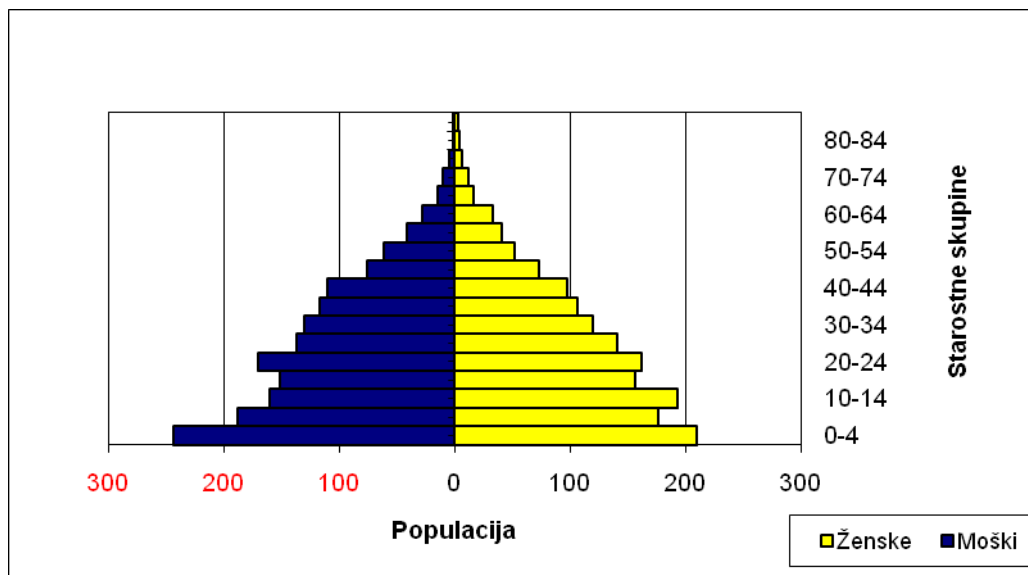

Najbolj so ogroženi tisti Romi, ki nimajo državljanstva in osebnih dokumentov. Ti živijo predvsem v urbanih industrijskih centrih, kot so Ljubljana, Maribor, Kranj in Velenje. Eden izmed razlogov, da se število registriranih Romov povečuje, je tudi ta, da se problem neposedovanja državljanstva in osebnih dokumentov te skupine Romov počasi ureja.

Primerjava starostne strukture Romov s starostno strukturo celotnega prebivalstva kaže na bistven razkorak po posameznih deležih. Skoraj enak delež obeh primerjanih skupin je le v starostni skupini od 18 do 45 let. Delež otrok in mladostnikov je pri Romih še enkrat večji kot pri preostalem prebivalstvu, medtem ko je med Romi delež oseb, starejših od 65 let, le 1,7 %, delež med vsemi prebivalci Slovenije (te starostne skupine) pa je 13 % (Smerdu 2003).

Grafikon nam prikazuje, da so Romi po večini mlada populacija z majhnim odstotkom ostarelih. Gre za povprečno približno trikrat višjo nataliteto romske populacije v primerjavi z večinskim prebivalstvom. Prevladuje starostna skupina v produktivni dobi življenja.

Grafikon 3.1: Starostna struktura Romov v Sloveniji ob popisu leta 2002

Vir: Klopčič (2006, 23).

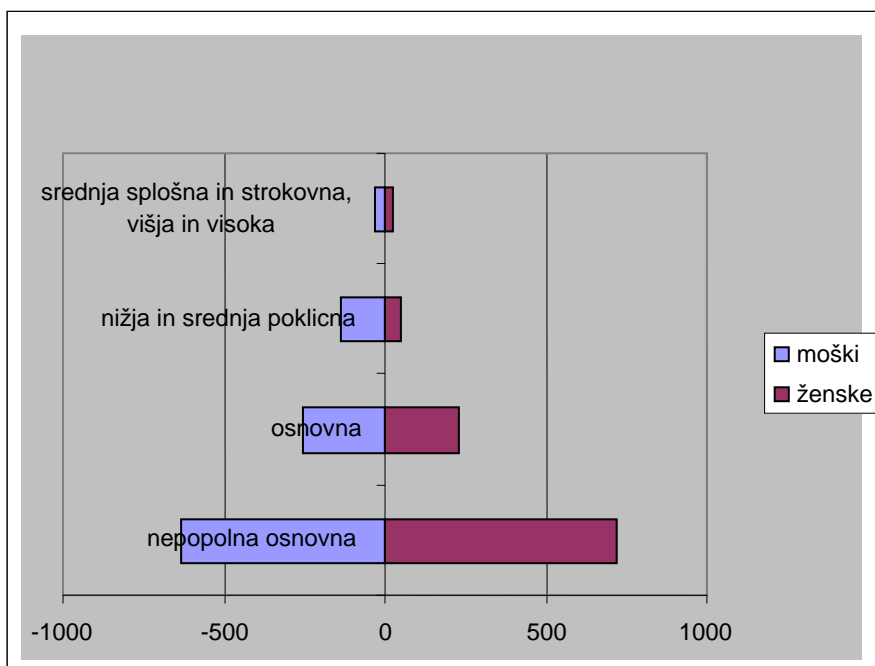
Podatek o številu starejših od 65 let potrjuje, da je življenjska doba Romov bistveno krajša od preostalega prebivalstva. Značilna je zgodnja izčrpanost, na kar vpliva način življenja, pogosto obolenje in neustrezno zdravljenje. Nekatere raziskave kažejo, ugotavlja Rotar - Pavlič, da je med Romi večja pojavnost slabokrvnosti, distrofičnih težav in nalezljivih

bolezni. Slabša naj bi bila tudi stopnja prehranjenosti. Visoka je stopnja nenalezljivih in infekcijskih bolezni, prav tako je v primerjavi s splošno populacijo višja umrljivost romskih otrok. Pričakovana življenjska doba je med romsko populacijo približno deset let krajša kot pri neromski populaciji (Dora 2008).

Demografski podatki iz popisa iz leta 2002 potrjujejo, da med skupinami Romov, ki živijo v Prekmurju, na Dolenjskem in Podravju, obstajajo nekatere razlike, ki jih izkazujejo tabele o starostni in izobrazbeni strukturi, zaposlenosti, strukturi aktivnega prebivalstva in številu otrok. Po splošnih ocenah so razmere v Prekmurju boljše kot na Dolenjskem. Večina vseh starejših Romov živi v Prekmurju, kjer imajo bolj urejene življenjske razmere ter boljši socialni in družbeni status (Komac 1999, 66).

V naslednjem grafikonu prikazujem izobrazbeno strukturo romske populacije, ki nam izkazuje zaskrbljujoče stanje na tem področju. Podatki o izobrazbeni strukturi pripadnikov romske skupnosti prikazujejo nizko izobrazbeno strukturo, saj več kot 65 % (moški 60 %, ženske 70 %) pripadnikov romske skupnosti nima dokončane osnovne šole. Med nekaterimi Romi še vedno prevladuje nepismenost, zlasti pri starejših generacijah. S tem pa je povezana neinformiranost, neosveščenost, ne vključenost v družbena dogajanja in posledično nezaposlenost.

Grafikon 3.2: Izobrazbena struktura Romov

Vir: Klopčič (2006, 27).

Podatki popisa prebivalstva iz leta 2002 o številu brezposelnih oseb med pripadniki romske skupnosti v primerjavi z ostalo populacijo v Sloveniji kažejo, da je med Romi nadpovprečno število brezposelnih oseb, in sicer več kot 70 %. Ne glede na te podatke, pa naj bi bila po ocenah v Sloveniji zaposlena le med 2 in 10 % Romov. Smerdo izpostavlja nekatere specifičnosti zaposlitvene problematike Romov v RS. Pravi, da evidence o zaposelnosti Romov pri nas ni in da je do podatkov moč priti le po njihovih značilnih priimkih. Izpostavi tudi, da večina Romov v Sloveniji živi ali na Dolenjskem ali v Prekmurju in tako posledično ni mogoče zaposlovanja Romov čutiti kot nacionalni problem ter da slaba izobrazbena struktura pomeni tudi slabe možnosti za zaposlitev (približno polovica brezposelnih oseb nima ustreznih strokovnih znanj oziroma izobrazbe) (Zavratnik Zimic 2000, 842).

Število Romov v evidenci brezposelnih se spreminja, konec decembra 2007 je bilo v evidenci brezposelnih zabeleženih 2.069 Romov (od teh 1.060 žensk). V ukrepe Aktivne politike zaposlovanja je bilo vključenih 1.891 brezposelnih Romov (nekateri v več ukrepov), 320 Romov pa se je redno zaposlilo (Urad Vlade RS za narodnosti).

3.3 Pravni položaj Romov v Evropi in Sloveniji

S tem, ko je Slovenija postala članica Evropske unije, se je vključila v pravni red, kjer velja načelo spoštovanja kulturne različnosti in prepoved diskriminacije na podlagi etničnega in rasnega porekla. Za usklajevanje z EU Direktivo 2000/43/ES je bil 22. aprila 2004 sprejet Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (Ur. l. RS 93/2007), ki je krovni zakon na tem področju in določa splošni okvir enakega obravnavanja.

Tudi Zakon o delovnih razmerjih (Ur. l. RS 42/2002) vsebuje določila o nediskriminaciji:

Delodajalec ne sme iskalca zaposlitve pri zaposlovanju ali delavca v času trajanja delovnega razmerja in v zvezi s prenehanjem pogodbe o zaposlitvi postavljati v neenakopravne položaj zaradi spola, rase, barve kože, starosti, zdravstvenega stanja oziroma invalidnosti, verskega, političnega ali drugega prepričanja, članstva v sindikatu, nacionalnega ali socialnega porekla, družinskega statusa, premoženjskega stanja, spolne usmerjenosti ali zaradi drugih osebnih okoliščin.

(Zakon o delovnih razmerjih 2002, Splošne določbe, 6. čl.)

Prav tako vsakršno diskriminacijo omejuje Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Ur. l. RS 16/2007). Zakon določa tudi zagotavljanje optimalnega razvoja posameznice/posameznika ne glede na spol, socialno in kulturno poreklo, veroizpoved ali narodno pripadnost ter poudari pomen vzgajanja za medsebojno strpnost, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin za življenje v demokratični družbi.

V večini starih držav članic Evropske unije še vedno vlada prepričanje, da so Romi velik problem vseh držav novih članic iz srednje in vzhodne Evrope, in sicer tako politični kot socialni. O dejanski ali domnevni diskriminaciji Romov v teh državah velikokrat pišejo mediji, ki radi opozarjajo na njih kot migracijsko nevarnost.

Republika Slovenija je članica vseh pomembnejših mednarodnih instrumentov o varstvu človekovih pravic, katerih določila naj bi upoštevala, spoštovala in uresničevala pri urejanju romske tematike. To so med drugim Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, Mednarodna konvencija za odpravo vseh oblik rasne diskriminacije, Okvirna konvencija Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin, Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih idr. (Urad Vlade RS za narodnosti).

Na neurejenost položaja Romov v Evropi že dalj časa neuspešno opozarjajo tudi številni evropski poslanci. Razen Slovenije, ki je sprejela Zakon o Romski skupnosti (Ur. l. RS 33/2007), nobena od 25 držav članic Evropske unije nima tega področja urejenega s posebnim zakonom. Romska skupnost je običajno obravnavana skupaj z drugimi manjšinami v skupnem manjšinskem zakonu, če je sploh priznana kot manjšina. V nekaterih državah so splošna določila o tej tematiki v ustavah, zlasti ko je govora o nediskriminaciji in varstvu človekovih pravic, največkrat pa države rešujejo vprašanje pravic romske skupnosti v področni zakonodaji ali s posebnimi projekti ali programi, ki so namenjeni izključno izboljšanju položaja romske skupnosti v državi (Urad vlade RS za narodnosti).

Romska skupnost v Republiki Sloveniji nima položaja avtohtone narodne manjšine, definirana je kot posebna etnična skupnost ali manjšina, ki ima posebne etnične značilnosti (lastni jezik, kulturo in druge etnične posebnosti). Pravna osnova za urejanje položaja romske etnične skupnosti v Republiki Sloveniji je 65. člen Ustave RS, ki določa: »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«. Določba pooblašča zakonodajalca, da romski skupnosti, ki živi v Sloveniji, kot posebni etnični skupnosti z zakonom zagotovi, poleg splošnih pravic, ki gredo vsakomur, še posebne pravice (Ur. l. RS 33/1991, čl. 65). Gre za zagotovitev posebnega varstva, t. i. »pozitivne diskriminacije«, ki pomeni, da pri urejanju posebnega položaja in posebnih pravic romske skupnosti zakonodajalec ni omejen z načelom enakosti. Leta 2007 sprejeti Zakon o romski skupnosti /ZRomS-1/ (Ur. l. RS 33/2007) podrobneje opredeljuje ustavno določbo 65. člena Ustave RS. Ta zakon določa skrb državnih organov in organov samoupravnih lokalnih skupnosti pri uresničevanju posebnih pravic romske skupnosti, še posebej na področju bivalnih razmer, vzgoje in izobraževanja, zaposlovanja ter ohranjanja romskega jezika in kulture, ureja organiziranost romske skupnosti na državni in na lokalni ravni ter financiranje posebnih pravic romske skupnosti (Urad Vlade RS za narodnosti).

Omenjena ustavna določba pa vzpostavlja razliko med pravnim položajem romske skupnosti na eni ter italijanske in madžarske narodne skupnosti na drugi strani. V 64. členu Ustave Republike Slovenije so definirane zajamčene pravice italijanske in madžarske narodne manjšine, ki imata ustavno priznan status avtohtone narodne skupnosti. Na drugi strani ustava glede položaja in ureditve posebnih pravic romske skupnosti zgolj napotuje na ureditev v zakonu. Razlika je pomembna, saj ustava poudarja varovanje romske skupnosti kot kolektivnega subjekta, ne zagotavlja pa tudi individualnega varstva kot pri madžarski in italijanski narodni skupnosti (Predsednik Republike Slovenije dr. Danilo Türk 2009).

Narodne manjšine oziroma skupnosti so namreč upravičene do formiranja t. i. societalne kulture. Kymlicka (2005, 484–485) societalno kulturo definira kot ozemeljsko zamejeno kulturo, katere središče je skupni jezik, ki se uporablja v široki pahljači societalnih institucij, bodisi v javnem bodisi v zasebnem življenju (šole, mediji, pravosodje, gospodarstvo, vlada itn.)

Kaj je pri Romih tako *specifičnega*, da jih obravnavamo drugače kot italijansko in madžarsko narodno manjšino? Argument je običajno t. i. neavtohtonost romske manjšine. Da je sporen, implicitno opozarja celo odločba ustavnega sodišča (Odločba ustavnega sodišča, Ur. l. 345/2002, objavljena v Ur. l. RS 105/2002) – v določenih občinah naj bi bili namreč Romi priznani kot avtohtona skupnost. Na podlagi tega imajo tudi romskega svetnika v občinskem svetu. Za primer lahko navedem občino Lendava, kjer Romi nimajo enakopravnega statusa z madžarsko manjšino, ki ima ustavno varovan manjšinski status. Medtem ko občinski svetniki slovenske narodnosti na sejah občinskega sveta razpravljajo v slovenskem jeziku, svetniki madžarske narodnosti pa v madžarskem, mora romski občinski svetnik govoriti v bodisi slovenskem ali v madžarskem jeziku. Poleg tega pripadniki obeh manjšin uživajo posebno dvojno volilno pravico (splošno in posebno), da tako na lokalnem kot tudi na državnem nivoju po večinskem sistemu izvolijo predstavnika – poslanca v Državni zbor. Potemtakem romska manjšina nima enakopravnega statusa z ustavno priznanima manjšinama in to bo veljalo vsaj dotlej, dokler se tudi v pravu uporabljajo »razmejitveni« koncepti, kot je na primer etnija, ki je nižje na vrednostni lestvici kot narod.

3.4 Romi kot problem?

Postavljam si vprašanje, zakaj predstavljajo Romi v Sloveniji problem, oziroma zakaj se o Romih govori kot o problemu. Si prizadevamo, da bi t. i. romski problem rešili? Do odgovora bom skušala priti v nadaljevanju.

V govorih o Romih kot problemu se najpogosteje izpostavlja tri vidike: slabe stanovanjske razmere, nizko stopnjo izobrazbe in s tem posledično slabo zastopanost Romov na trgu delovne sile.

Klinar (1991) uvršča Rome med etnično manjšino, ki je najnižje uvrščena v strukturi etnične stratifikacije. Vanje so uperjeni procesi diskriminacije, segregacije, etnične distance, socialne dezorganizacije in patologije. Z večinskim prebivalstvom so pogosto v konfliktnih odnosih in odnosih nasprotovanja, kar je izraženo v predsodkih in stereotipih. Uvrščeni so med pripadnike najnižjih socialnih slojev. Pomanjkanje je večdimenzionalno in sega od splošnega socialnega statusa do posebnih statusov (poklicni, kvalifikacijski, izobrazbeni, materialni). Zato so Romi v Sloveniji obravnavni kot problematika. V nasprotju z italijansko in madžarsko

skupnostjo v Sloveniji, ki imata status avtohtonosti, so Romi zreducirani na probleme, za katere potrebujemo zakon, da bi jih rešili.

Pripadniki romske skupnosti v evropskih državah se srečujejo s pojavi zavračanja in odklanjanja vse od začetkov naseljevanja v evropskih državah v 14. in 15. stoletju. Građiva mednarodnih organizacij, strokovna literatura, izkušnje Romov in romskih združenj označijo diskriminacijo, nestrpnost in predsodke do romske skupnosti kot temeljno oviro za vključevanje v družbo v sodobnem času. Poročilo Open Society Institute (Zavod za odprto družbo) opozarja na problem institucionalnega rasizma oz. predsodkov tudi med tistimi, ki se ukvarjajo z načini za odpravo le-teh. Tako poročilo navaja primer, ko je v aprilu 2001 tedanji namestnik ministra za evropske integracije na Slovaškem izjavil, da morajo Romi »vedeti, kaj je dobro zanje – in to je, da spremenijo svoj način življenja«. Vodja ene od zunajparlamentarnih strank na Slovaškem je romsko skupnost javno označil kot »časovno bombo, ki bo povzročila težave, če ne bo pod nadzorom«, z razlago, da »imamo veliko maso Romov, ki ne želijo drugega, kakor ležati v postelji in živeti od socialne podpore« (Klopčič 2007, 33).

Izsledki študij in javnomnenjskih raziskav v Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem (Klopčič 2007, 34) potrjujejo domnevo o močni socialni distanci do pripadnikov romske skupnosti in prevladujočem stereotipnem dojemanju značilnosti romske populacije. Podatki iz raziskave o predsodkih do romske skupnosti na Hrvaškem izkazujejo naslednjo sliko: 67 % vprašanih se strinja z ugotovitvijo, da so Romi umazani, 65 % vprašanih se strinja z ugotovitvijo, da so Romi prevaranti in 61 % vprašanih se strinja z ugotovitvijo, da so Romi neodgovorni.

Kot zadnji, a vsekakor ne najmanj pomemben sklop romske »problematike« izpostavljam medkulturni dialog. Slovenci o Romih nimamo prav dobrega mnenja. Stereotipno pridni, delavni in dobri Slovenci pogostokrat valimo krivdo za svoj položaj na druge. Rome želimo integrirati, socializirati, angažirati in inkorporirati, a prevečkrat pozabljamo, da imajo svoje navade, kulturo, običaje in tradicijo. Dejstvo je, da se je za uspešno sobivanje treba prilagajati tako na eni kot na drugi strani, a to ne pomeni, da si prilaščamo pravico do vsiljevanja svojih pogledov in prepričanj »drugačnim« Romom.

3.4.1 Materialni vidiki izključenosti Romov

Vsekakor za glavne probleme štejemo:

- Bivanjske razmere: Večina Romov še vedno živi v naseljih, ki so izolirana od ostalega prebivalstva ali na robu naseljenih območij v razmerah pod minimalnimi bivalnimi standardi. Podatki kažejo, da 39 % Romov živi v zidanih stanovanjskih hišah, od katerih jih je polovica zgrajenih brez potrebnih dovoljenj, samo 12 % jih živi v stanovanjih. Preostali živijo v zasilnih bivališčih – v barakah, kontejnerjih, prikolicah in podobno. Le manjši del Romov živi skupaj z večinskih prebivalstvom (večinoma v Prekmurju), ki so dosegli zadovoljivo stopnjo socializacije in se vključili v okolje in družbo. Osnovni pogoj za uspešno vključevanje Romov v družbeno življenje so med drugim urejene, dostojne bivalne razmere (Svet romske skupnosti RS).

V Sloveniji naj bi bilo v 25 občinah 90 romskih naselij (na podlagi pridobljenih podatkov od občin). Največje romsko naselje je Pušča v Murski Soboti, ki ima približno 670 prebivalcev. Le nekaj romskih naselij je komunalno in urbanistično urejenih (zlasti v Prekmurju), medtem ko so nekatera »divja« naselja brez pitne vode, kanalizacije in elektrike. Pogosto se taka naselja nahajajo na prilaščenih zasebnih ali državnih zemljiščih v bližini smetišč, na obronkih gozda, ob prometnih poteh.

Skrb za urejanje romskih naselij je bila do sedaj prepuščena občinam, ki pa niso pripravljene veliko narediti. Glavni problem je legalizacija naselij, ki bi bila hkrati tudi pogoj za komunalno ureditev in organizirano gradnjo. Kot glavni razlog navajajo veliko nasprotovanje prebivalcev, ki nočejo imeti Romov za sosede (Klopčič 2007).

- Izobraževanje, vzgoja: Stopnja nepismenosti v romski skupnosti je v Sloveniji izredno visoka; uradne ocene govore o več kot 90 odstotkih nepismenih. Neizobraženost potegne za seboj številne posledice, poleg nepismenosti tudi nezaposlenost, socialno ogroženost ter številne negativne predsodke. Nevladna organizacija Amnesty International Slovenije (AIS)³ je pri raziskovanju dejanskega stanja pri nas ugotovila,

---

³ Amnesty International (AI) je od vlad, političnih strank, gospodarskih interesov, ideologij in religij neodvisno, nepristransko svetovno gibanje posameznikov, ki si prizadevajo za zaščito in promocijo človekovih pravic širom sveta. Osredotoča se na preprečevanje hudih kršitev človekovih pravic, kot so diskriminacija in poseganje v fizično in duševno integriteto ter v svobodo vesti in izražanja. Prvo skupino Amnesty International v slovenskem prostoru je leta 1988 ustanovila takrat 16-letna Suzana Dewa s somišljeniki. 20 let kasneje ima AIS okoli 8.500 članov in podpornikov (Amnesty International).

da je dostop do izobraževanja romskih otrok porazen. Številni romski otroci v praksi nimajo dostopa do predšolskega izobraževanja, tako da jih velika večina pride v prvi razred brez osnovnega znanja slovenščine. Romski otroci začnejo zato v prvem razredu spremljati pouk v jeziku, ki ga ne poznajo, in pouku ne morejo slediti. Udeležba romskih otrok v osnovnošolskem izobraževanju je slaba že v prvem razredu. Podatki o izpadu romskih učencev so porazni, saj na Dolenjskem šolo redno obiskuje le 39 odstotkov romskih učencev, kar je še posebno očitno pri deklicah. Šolanje zaključijo le redki posamezniki (Amnesty International).

Romski otroci so v nekaterih primerih žrtve diskriminacije tudi s strani učiteljev. Ponekod so otroci segregirani v »romske razrede ali skupine«, kjer se poučuje poenostavljen in manjši obseg snovi. Negativni stereotipi glede »romskega načina življenja« ali odnosa do izobraževanja se pogosto uporabljajo za pojasnjevanje slabe udeležbe učencev in slabih rezultatov.

V osnovne šole je bilo v šolskem letu 2007/08 vključenih 1.658 romskih učencev in ni popolnoma homogenih oddelkov s samimi romskimi otroki (Amnesty International).

- *Zaposlitev*: Med osnovne pogoje za izboljšanje celotnega družbenega in ekonomskega položaja Romov pa tudi njihove družbene integracije spada področje zaposlovanja. Sedanje razmere na trgu delovne sile (z relativno visoko stopnjo brezposelnosti ter izrazito strukturno in regionalno brezposelnostjo) so Romom še posebej nenaklonjene, predvsem zaradi neusklajenosti ponudbe in povpraševanja na trgu dela. Zaposlenih Romov ni veliko, odvisni so pretežno le od socialne pomoči države, del teh se ukvarja s sivo ekonomijo (zbiranje odpadnih surovin, nabiranje gozdnih sadežev ipd.). Destimulativno delujejo tudi socialne pomoči, kjer se nedosledno določajo pogoji, ki jih morajo izpolnjevati prejemniki, če naj bi pomoč dobili ali obdržali. Razlog nizke zastopanosti Romov na trgu delovne sile je tudi v nepripravljenosti sprejemanja Romov v delovno okolje in predsodki (s strani delodajalcev), neupoštevanje njihovih fizičnih zmogljivosti in drugačnih kulturnih vrednot ter tudi neustrezen odnos s strani sodelavcev.

3.5 Programi vključevanja Romov

Če na kratko povzamem prejšnja podpoglavja, so Romi na področju izobraževanja, zaposlovanja ter glede nastanitvenih in zdravstvenih standardov v veliko slabšem položaju od večine prebivalcev, poleg tega ponekod še vedno niso deležni temeljnih človekovih pravic ter dejansko tudi niso politično zastopani. Zaradi izključenosti so izolirani, kar med ksenofobi spodbuja protiromsko razpoloženje. Da bi ta začaran krog pretrgali (ali pa vsaj omilili), so potrebna prizadevanja v smeri vključevanja Romov v izobraževalno in zaposlitveno sfero v obliki učinkovitih, v praksi delujočih razvojnih programov.

3.5.1 Program vključevanja Romov v izobraževalne procese ter načelo medkulturnosti

V smeri izboljšanja izobrazbene ravni Romov deluje Romski izobraževalno informativni center. Leta 1996 so bile v novo šolsko zakonodajo prvič vnesene pravne podlage za posebne pogoje glede izobraževanja romskih otrok, leta 2000 in 2001 pa so bile vnesene dodatne spremembe v Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Ur. l. RS 16/2007), Zakon o vrtcih (Ur. l. RS 25/2008) in v Zakon o osnovni šoli (Ur. l. RS 102/2007).

Leta 2004 je bila s strani Ministrstva za šolstvo in šport RS sprejeta *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*. Glavni izziv na tem področju je, kako pomagati Romom pri njihovi integraciji upoštevaje razlike glede drugačnega načina življenja, tradicije in kulture Romov ter kako se izogniti prisilni asimilaciji v toku izobraževanja v smislu vsiljevanja tujih vrednot, vzorcev obnašanja in načina življenja. Strategija temelji na načelih sodobnega multikulturnega poučevanja in ustreza konceptom izobraževalnih politik kot eni od prioritet Sveta Evrope in Evropske unije na področju izboljševanja položaja Romov. Predlaga tudi določene rešitve na področju vzgoje in izobraževanja, na primer vključevanje romskih otrok v vrtce, stalno strokovno izobraževanje učiteljev, izbirni predmet romska kultura v osnovnih šolah ipd. V njem je zajeta vzgoja in izobraževanje Romov od predšolske vzgoje do izobraževanja odraslih.

Pri pripravi tega dokumenta je sodelovala tudi romska skupnost prek svojih predstavnikov – Zveze Romov Slovenije (ZRS)⁴, aktivno pa je vključena tudi v njegovo implementacijo. Za spremljanje izvajanja ukrepov iz strategije in za pripravo letnih akcijskih načrtov je bila leta 2005 imenovana posebna skupina – njen predsednik je Jožek Horvat Muc. Ministrstvo za šolstvo in šport RS vsako leto sprejme akcijski načrt, v katerem so predvidene aktivnosti ministrstva, Zveze Romov Slovenije, javnih zavodov, šol itd.

K boljšemu vključevanju Romov v izobraževanje bo zagotovo pripomoglo zgodnje vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo (vsaj dve leti pred vstopom v osnovno šolo, najpozneje pa s štirimi leti). Zgodnje vključevanje v vrtece je umestno predvsem zaradi učenja jezika (slovenskega in romskega) in s tem čimprejšnje socializacije. V večini primerov namreč ob vstopu v vrtec (kar se po dosednji praksi zgodi redko), bolj pa v osnovno šolo, romski otroci zelo slabo govorijo slovensko. Z okoliškimi otroki se malo družijo, doma govorijo le romsko. Odnos otrok, ki niso Romi, je tako precej odklonilen. Drugi pomemben dejavnik so že opisane slabe bivalne razmere, v katerih živijo, in s tem higiena na nižjem nivoju kot pri drugih otrocih. Nenazadnje pa so romski otroci vajeni »delati«, da lahko preživijo (beračenje, nabiranje starega železa) in tako pomagajo drugim družinskim članom. Poudariti moram, da je tako v večini primerov (ne pa v vseh), saj so tudi Romi med seboj relativno nehomogena skupina.

Vzgoja in izobraževanje romskih otrok morata upoštevati večkulturnost in – kolikor je le mogoče – tudi medkulturnost. Načelo medkulturnosti zahteva sodelovanje obeh kultur, tako večinske kot romske. Tu nastopijo določene težave.

Vključevanje romskih otrok v širšo družbo prek vzgojno-izobraževalnega sistema se ne sme izogniti zahtevi usvajanja znanj in privzemanja navad, ki so značilne za širšo družbo. Legitimnost takšnega vključevanja je v tem, da le-to lahko zagotavlja dejansko integracijo (in ne asimilacijo!) v družbo, v kateri živimo. Minimalne pogoje enakosti pri vključevanju v družbo je mogoče opredeliti funkcionalno – to je kot tisto, kar mora otrok znati in privzeti, da

---

⁴ Zveza Romov Slovenije (ZRS) je osrednja romska organizacija, ki aktivno sodeluje pri predstavitvi položaja Romov v Sloveniji in na mednarodni ravni. Sodeluje tudi pri dogovorih na državni ravni, ki se nanašajo na dolgoročno strategijo v odnosu do Romov v Sloveniji. ZRS je usmerjena tudi v organiziranje Romov in ustanavljanje romskih društev z namenom ohranitve romskega jezika in kulturne dediščine ter narodnostne identitete, pa tudi v organizacijo posameznih prireditev in izboljšanje položaja Romov v okoljih, kjer delujejo. Predsednik ZRS je Jožek Horvat Muc, glavni sedež pa je v Murski Soboti (Zveza Romov Slovenije).

bi se lahko samostojno vključeval v večinsko družbo. Takšna integracija je združljiva z multikulturalnostjo, ker obenem sistemsko zagotavlja ohranjanje romskega jezika in elementov kulture (inkluzivnost).

Ko gre za srečanje slovenske (oziroma "evropske") kulture z romsko kulturo, bi bilo zavajajoče govoriti o tem, da ti dve kulturi lahko vseskozi enakovredno iščeta točke srečanja, konsenz prekrivanja kultur, vrednot ipd. Zato je s stališča ohranjanja romske identitete sporno to, da obvladovanje temeljnih znanj, vzorcev mišljenja, obnašanj, navad itd. (oziroma t. i. »funkcionalnih rekvizitov«) večinske kulture implicira spremembe v nekaterih za romsko kulturo značilnih vzorcih vedenja, navad itn., kar pomeni, da posega v romsko identiteto. Vendar mora vzgojno-izobraževalni sistem, ki izhaja iz načela funkcionalnosti in koristi ter enakih pravic posameznega otroka, zagotavljati takšno vzgojo in izobraževanje, da otroku omogoča uspešno vključevanje v večinsko družbo. To pomeni, da morata vzgoja in izobraževanje omogočiti obvladovanje temeljnih znanj in nekaterih vzorcev mišljenja in ravnanja, ki omogočajo enakopravno vstopanje v večinsko družbo. Prevzemanje vzorcev mišljenja in navad večinske družbe implicira, da se vrtec in šola formirata tudi v smeri *skupne identitete* (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v RS 2004).

Na drugi strani ne smemo spregledati želje in pripravljenosti Romov za vključevanje v vzgojno-izobraževalni proces ter njihovih navad, ki so del romske identitete, in se temu upirajo. Kolikor je pomembna težava pri integraciji romskih otrok v šolski sistem in širšo družbo v tem, da elementi romske identitete ne gredo v prid vključevanju v institucijo, v kateri veljajo družbeni obrazci in načini ravnanja, ki so značilni za širšo družbo, mora imeti približevanje vzgoje in izobraževanja romski identiteti, če naj deluje vključevalno, meje. Torej vključevanje, kljub temu da si prizadeva ohranjati romsko identiteto, zahteva tudi poseg v to identiteto. Nemogoče je integrirati in pri tem ohranjati povsem nedotaknjeno kulturo romske skupnosti. Velja pa tudi nasprotno: ni mogoče integrirati po principih logike multikulturalnosti in ohranjati nedotaknjeno večinsko kulturo. Prevzemanje funkcionalnih rekvizitov družbe na eni strani in spoštovanje različnosti na drugi strani lahko prideta v nasprotje. Vendar nasprotja ni mogoče brez škode odstraniti s tem, da ga poskušamo zabrisati. Na tem nasprotju je treba vztrajati in ga konstruktivno reševati (Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v RS 2004).

Treba se je tudi zavedati, da zgolj uvajanje principov multikulturalnosti (uvajanje romskega jezika in elementov kulture ter identitete) ne more odpraviti vseh problemov, s katerimi se bo otrok spopadel pri vstopu v vzgojno-izobraževalni sistem. Vzrok težavam so lahko socialno-ekonomske ali tudi povsem individualne razmere otroka, kar je pri iskanju poti k doseganju vzgojno-izobraževalnih ciljev treba vseskozi upoštevati.

V skupino projektov vključevanja Romov v izobraževalne procese sodijo tudi projekti za izobraževanje odraslih, ki vključujejo posebne programe za izobraževanje Romov in za premagovanje deficita na področju izobraževanja in zaposlovanja Romov v Sloveniji. Tako se npr. projekt Razvojno-izobraževalnega centra (RIC) v Novem mestu nanaša na organiziranje posebnih izobraževalnih programov za Rome (v to skupino so vključeni tudi romski učenci, ki niso dokončali rednega osnovnošolskega izobraževanja) kot priprave na zaposlitev. V program so vključeni Romi, ki prejemajo socialno pomoč in potrebujejo tečaje za osnovnošolsko izobraževanje in ustrezno poklicno usposabljanje v okviru izobraževanja odraslih. Po individualni pogodbi o prejemanju socialne pomoči je za pripadnike romske skupnosti določena obveznost za vključevanje v proces izobraževanja kot pogoj za prejemanje socialne pomoči (Klopčič 2006, 36).

S povečanimi možnostmi zaposlitve se znižuje odvisnost od socialne podpore kot edinega vira preživljanja, saj imajo Romi z višjo stopnjo izobrazbe boljše možnosti na trgu dela. Posledično pa so izobraženi in zaposleni Romi bolj pripravljeni spodbujati svoje otroke za prisotnost pri pouku in za nadaljnje izobraževanje, kar vsekakor nakazuje na svetlejšo prihodnost romske skupnosti.

3.5.2 Programi in ukrepi proti revščini in socialni izključenosti Romov

Vlada Republike Slovenije je v letu 1995 sprejela *Program ukrepov za pomoč Romom*, ki zajema dejavnosti različnih državnih organov. Zaradi socialne ogroženosti večjega dela romske skupnosti so ukrepi za izboljšanje položaja Romov v programu iz leta 1995 usmerjeni predvsem v urejanje elementarnih življenjskih razmer – zagotavljanje pogojev za bivanje, vzgojo in izobraževanje romskih otrok, zaposlovanje Romov, skrb za varstvo družine, socialno varstvo, zdravstveno varstvo Romov, preprečevanje kaznivih dejanj, kulturni razvoj romske skupnosti, informiranje in organiziranje Romov. Program sicer predstavlja pozitiven

premik kot prvi korak v načrtovanju celovite vladne strategije na tem področju, vendar je naletel na težave pri izvajanju (nezadostno zagotovljena finančna sredstva za lokalne skupnosti ter skromna vključenost predstavnikov romske skupnosti v postopek ocenjevanja uspešnosti ukrepov) (Urad Vlade RS za narodnosti).

Kot sem že omenila v prejšnjem podpoglavju, podatki o izobrazbeni strukturi Romov kažejo, da imajo bistveno nižjo izobrazbeno raven v primerjavi z ostalim prebivalstvom, kar je ključni razlog, poleg sociokulturnih značilnosti, za slabo pozicijo na trgu dela. Tako je vzpostavljen začarani krog vzrokov in posledic: nizek socialno-ekonomski standard – slabša usposobljenost – brezposelnost – nizek standard. Programi in ukrepi proti revščini in socialni izključenosti se tako v veliki meri zadevajo tudi ukrepov na področju vzgoje in izobraževanja ter vključevanja na trg dela in zaposlovanja.

V Evropi se uporabljajo naslednji modeli za reševanje tega področja (Klopčič 2006, 48):

- I model: **Integrativni** – vključevanje Romov v programe javnih del in druge programe aktivne politike zaposlovanja;
  - javna dela in programi namenjeni celotni populaciji,
  - javna dela in programi, ki so kreirani samo za Rome.
- II model : **Socializacijski** – odprava vzrokov za brezposelnost in konflikte;
  - izobraževanje in usposabljanje brezposelnih Romov kot priprava na zaposlitev,
  - podpora in pomoč nevladnih organizacij za pospeševanje medkulturnega dialoga.
- III model: **Eksperimentalni** – inovativni pristopi;
  - uvajanje novih delovnih možnosti in zaposlitev,
  - spodbujanje ustvarjalnosti, priprava dvojezične slikanice ipd.

Dejavnosti, ki so namenjene povečanju zaposlovanja Romov in zmanjševanju odvisnosti od socialnih pomoči in se izvajajo v okviru Programa aktivne politike zaposlovanja v Sloveniji, poleg programov javnih del zajemajo spodbujanje samozaposlovanja Romov, subvencionirane zaposlitve in uvajanje novih poklicev v kataloge poklicnih kvalifikacij. Kljub visokemu številu brezposelnih Romov pa se pripadniki romske skupnosti v Sloveniji dnevno ukvarjajo z različnimi dejavnostmi, ki jim omogočajo preživetje. Npr. Romi so bili in so še vedno zbiratelji odpadnih surovin, kot so npr. jeklo, baker, aluminij, svinec, akumulatorji,

papir in podobno, ter zbiralci zdravilnih zelišč in trav, korenin in lubja, zato se nekatere od teh dejavnosti že vključujejo v redne oblike dela in zaposlitve.

3.5.3 Vključevanje Romov v programe javnih del

Program javnih del je namenjen socialnemu in delovnemu vključevanju brezposelnih oseb, dvigu njihove ravni znanja in delovne usposobljenosti, spodbujanju prehoda v redno zaposlitev in razvoju novih delovnih mest v lokalnih skupnostih. Program določa stimulatивно izvajanje programa na območjih z višjo stopnjo brezposelnosti od povprečne v Sloveniji. Tako so regije z višjo stopnjo brezposelnosti pridobile več finančnih sredstev, s tem pa možnost izvajanja več programov, večjega števila vključenih brezposelnih oseb in večji delež sredstev sofinanciranja izhodiščnih plač vključenih brezposelnih oseb.

Javna dela se organizirajo zaradi izvajanja socialno-varstvenih, izobraževalnih, kulturnih, naravovarstvenih, komunalnih, kmetijskih in drugih programov. Naročniki (večinoma so to lokalne skupnosti) programov javnih del zagotavljajo javni interes za izvajanje javnega dela in sredstva za kritje dela stroškov izvajanja javnih del. Izbor lokalnih programov javnih del izvajajo razpisne komisije območnih služb zavoda, v katere so vključeni tudi predstavniki regionalnih razvojnih agencij. Izbor nacionalnih javnih del pa izvaja razpisna komisija na centralni službi zavoda.

Vključitev v javna dela lahko traja do enega leta, podaljša se lahko le za vključene, ki jim do upokojitve manjka 5 let ali manj. Brezposelne osebe iz teh ciljnih skupin so lahko vključene v program javnih del za polni delovni čas, medtem ko so ostali udeleženci vključeni 40 ur tedensko oziroma do 5 dni v tednu. Največ programov se izvaja na področju izobraževanja in socialnega varstva ter zdravstva, sledijo programi s področja kulture, športa, urejanja okolja in ekologije, razvoja turizma in gostinstva ter drugih storitvenih dejavnosti.

V okviru ciljnih skupin oseb (to so med drugim dolgotrajno brezposelni, kamor spadajo tudi Romi) se ne vodi ločene evidence števila vključenih oseb iz italijanske in madžarske narodne manjšine ter romske skupnosti in ne obsega sredstev v okviru posameznih proračunskih postavk za ta namen. Za zbiranje podatkov glede etnične pripadnosti niti ni zakonske podlage. Gre za oceno svetovalcev zaposlitve, saj se v evidenci beleži le tiste, ki se sami opredelijo za Rome in želijo biti obravnavani kot posebna etnična skupina. Vse druge, ki se ne opredelijo kot Romi, pa se obravnava enako kot druge brezposelne osebe in se jih vključuje v ukrepe Aktivne politike zaposlovanja v skladu z opredeljenimi ciljnimi skupinami.

Romi v Sloveniji se vključujejo v programe javnih del zlasti na področjih ureditve bivalnih razmer, urejanja romskih naselij ter pomoči v procesu izobraževanja ter dela pomočnikov in koordinatorjev v javnih službah. Cilj Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je, da te oblike zaposlovanja pripadnikov romske skupnosti iz javnih del postopoma prerastejo v stalne oblike zaposlitve, pri čemer se od leta 2007 naprej porabljajo tudi evropska sredstva.

Kljub relativno slabi sliki, ki jo kažejo podatki o registrirano brezposelnih Romih, ministrstvo ocenjuje, da je na tem področju v nekaj letih prišlo do številnih pozitivnih sprememb, od katerih so nekatere že jasno razvidne, druge pa se bodo pokazale v naslednjih letih. V prvo skupino sprememb šteje večje število zaposlitvenih programov, ki so posebej namenjeni Romom, večje število prilagojenih in njim namenjenih programov javnih del (npr. programi iz skupin Romi za Rome) in večjo sodelovanje Romov pri vsebinskih opredelitvah razvojnih programov. Res pa je, da razen prek programa javnih del Romi zelo težko dobijo stalno zaposlitev, drugih podobnih programov pa ni. Javna dela v večini primerov pomagajo rešiti družinski proračun, a to ni (in tudi ne sme biti) stalna rešitev.

4 ZAPOSLOVANJE ROMOV

Rome uvrščamo med pripadnike najnižjih družbenih slojev, saj je njihov socialni status izrazito nižji od socialnega statusa večinskega prebivalstva. Ne gre le za materialni položaj, temveč tudi za izobrazbeno raven, poklic in zaposlitvene možnosti. Zato Romi ne razpolagajo z družbeno močjo, so »zunaj dogajanja« in marginalizirani. Zaposlitveni položaj Romov v Sloveniji je na zelo nizki ravni, lahko rečemo celo, da zaposlovanja Romov skoraj ni. Pogosto je glavni razlog v diskriminacijskih praksah delodajalcev, ki do Romov gojijo močno zakoreninjene predsodke.

»Brezposelnost romske populacije je glavni razlog za večino težav, s katerimi se srečujemo v vsakdanjem življenju; delo in zaposlitev nista pomembna samo zaradi pridobivanja sredstev za preživetje, pač pa sta tudi dejavnika socialnega vključevanja v družbo in osebne rasti« (Rudaš 2003, 109).

Zaradi nizke stopnje dosežene formalne ravni izobrazbe in pomanjkljive poklicne usposobljenosti pri večjem delu romske skupnosti so njihove možnosti za zaposlovanje omejene na slabše plačana dela. Motivacija za iskanje redne zaposlitve je šibka, kar vodi v nesorazmerno visoko število brezposelnih, ki so v večini odvisni od socialne pomoči. Ti dejavniki omejujejo možnosti za socialno mobilnost Romov in znižujejo možnosti napredovanja posameznikov na družbeni lestvici. Ključnega pomena bi bila vsestranska podpora tistih Romov, ki se želijo usposabljeni in so motivirani za nadaljnje izobraževanje. Primeri iz prakse še vedno kažejo na to, da je en del Romov, ki so dosegli določeno raven izobrazbe in so se že uveljavili v širšem okolju, izgubil stik z romsko skupnostjo ali pa se ti posamezniki celo ne želijo več opredeljevati kot Romi. Miselnost, ki temelji na razločevanju »mi« in »drugi«, je prisotna tako med zaposlenimi v javnih službah kot tudi med Romi (Klopčič 2006, 34).

Podatki iz leta 2002 o številu brezposelnih oseb med pripadniki romske skupnosti v primerjavi z preostalo populacijo v Sloveniji kažejo, da je med Romi nadpovprečno število brezposelnih oseb, in sicer približno 85 % (Klopčič 2006, 27).

Podatki o nezaposlenih Romih so sicer zelo nezanesljivi ter različni po posameznih področjih oziroma občinah (glej poglavje 3.2). Romi so podvrženi pogosti migraciji, prav tako pa so velike razlike v socialno-ekonomskem položaju tudi med netradicionalno naseljenimi Romi (neavtohtonimi), ki večinoma živijo v večjih mestih, in drugimi Romi. Nekateri Romi so zaposleni tudi v tujini (predvsem v Prekmurju), kjer pogosto menjajo svoj priimek. »Število teh ljudi se nikjer ne evidentira, Romi pa svojo zaposlitev v tujini in tudi doma pri privatnikih pogosto zamolčijo, posebno če prejemajo razne denarne pomoči,« pojasnjuje Zadravec (1991).

Brezposelnost se je takoj po osamosvojitvi v Sloveniji sicer širila na vse prebivalce, a so bili Romi ves ta čas (in so še danes) na področju zaposlovanja še posebej izpostavljeni, tako na Dolenjskem kot v Prekmurju. V devetdesetih letih, v času družbenega prehoda, so s propadom več podjetij delo večinoma najprej izgubili Romi. Politika zaposlovanja v Sloveniji na splošno ni naredila velikega koraka naprej, posledično je danes brezposelnost Romov višja kot v preteklosti.

Romsko prebivalstvo si pridobiva sredstva za preživljanje v prvi vrsti s socialno podporo (74 %), predvsem z otroškimi dodatki in denarno pomočjo brezposelnim. Sredstva si pridobiva tudi z neorganizirano zaposlitvijo (41 %), kot je nabiranje zdravilnih zelišč, gozdnih sadežev, starega železa in drugih surovin za prodajo. Priložnostno in sezonsko zaposlitev jih opravlja približno 25 %, najpogosteje je to obiranje sadja in pomoč pri kmečkih opravilih. Družbeno nesprejemljiv način preživljanja je zabeležen samo za 6 % romskega prebivalstva. Gre predvsem za prekupčevanje z avtomobili in konji, v zadnjem času je v porastu tudi prekupčevanje z orožjem in drogo. Včasih se pojavljajo tudi kraje poljščin in druge manjše tatvine ali beračenje. Redno zaposlenih Romov je zelo malo (Winkler 1999, 28).

4.1 Programi socialne pomoči in zaposlovanje

Glavni vir preživetja pripadnikov romske skupnosti so še vedno socialne pomoči (pomoč za brezposelnost, otroški dodatki in druge socialne pomoči). Z denarno socialno pomočjo se po Zakonu o socialnem varstvu (Ur. l. RS 122/2007) zagotavljajo sredstva za preživetje, katerih prejemnik ne more biti v ugodnejšem položaju od tistega, ki si sredstva za preživljanje zagotavlja z delom ali na podlagi pravic iz dela. Romska družina po predpisih ne more biti drugače obravnavana kot katerakoli druga družina.

Če pride do kateregakoli od možnih krivdnih razlogov (samovoljna prekinitvev dela, kakršnakoli neaktivnost in neizpolnjevanje pogodbe o reševanju lastne socialne problematike, odklanjanje zaposlitve, neaktivnost pri iskanju dela, ne vključevanje v programe aktivne politike zaposlovanja, zlasti v programe usposabljanja in javnih del itd.), center ukine ali zmanjša socialno pomoč, tako da je ne dodeli za tisto odraslo osebo, pri kateri obstaja krivdni razlog. V družini je to lahko eden ali oba od staršev, kar ob dejstvu, da je pomoč za odrasle osebe bistveno višja, pomeni precejšnje zmanjšanje pomoči. Krivdne razloge, vezane na zaposlitev, pridobivajo centri od uradov za delo, ostale pa ugotavljajo sami (Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS 2009).

Po zakonu lahko Center za socialno delo sklene s prejemnikom denarne socialne pomoči pogodbo o aktivnem reševanju svoje socialne problematike. Ko gre za Rome, je v praksi najpogosteje, da prejemnike zavežejo k vključitvi predšolskih otrok v posebej organizirano predšolsko vzgojo, vključitvi šoloobveznih otrok v šolanje in rednem pošiljanju otrok v šolo, vključitvi odraslih v osnovno šolo za odrasle, javljanju na uradu za delo in iskanju zaposlitve, vključevanju v programe javnih del in druge oblike zaposlitve za določen čas, v organizirane oblike usposabljanja in podobno. V številnih primerih se z Romi dogovorijo za namensko porabo sredstev socialnih pomoči za nakup oblačil za otroke, šolskih potrebščin, nakup pralnega stroja, popravilo strehe, plačilo stroškov financiranja kanalizacije, pridobitve električnega priključka in podobno.

Podatki Centrov za socialno delo kažejo, da so Romi najpogosteje sankcionirani, ker otrok ne pošiljajo v šolo in ker ne obiskujejo osnovne šole za odrasle, kjer potekajo takšni programi (Skupnost CSD Slovenije).

Denarni prejemki po Zakonu o socialnem varstvu in Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih Romom omogočajo preživetje. Lahko se vprašamo, ali jih ne demotivirajo pri aktivnem reševanju svojega problema. (Res je, da si enako vprašanje lahko zastavimo tudi pri vseh drugih upravičencih do teh sredstev.) Potrebni so učinkoviti mehanizmi preverjanja o upravičenosti do socialnih transferjev in dokazila o aktivnem reševanju problema. Socialna pomoč bi morala biti pomoč državljanom, ki so se znašli v neugodni socialni situaciji zaradi spleta okoliščin in bi moralo biti le začasno sredstvo za prebroditev teh težav z aktivnim sodelovanjem upravičenca, ne bi pa se smela pojavljati kot dolgotrajni vir preživljanja posameznika ali skupine.

V razmislek navajam primer Darje Bregar, zdaj zaposlene prek javnih del kot romske pomočnice v OŠ Šentjernej. Njena plača za malenkost presega višino denarne socialne pomoči, zato njenemu možu ta ne pripada več. »Preostali Romi se mi posmehujejo, češ zakaj delam, ko pa bi s socialnimi pomočmi dobila več. Toda od nekdaj sem navajena delati in zato sem se tako odločila,« pravi Darja (Stanković 2008).

4.2 Motiviranost Romov za zaposlitev

Prepričanje, ki je trdno zasidrano v miselnosti večinskega prebivalstva, je, da se Romi kljub ponujenim priložnostim in ugodnostim, ki jim jih ponuja država, nočejo izobraževati oziroma hoditi v službo, so nemotivirani in nimajo delovnih navad. To trditev bom poskušala preveriti skozi študijo primera, ki daje dovolj jasne in zgovorne rezultate za nadaljnjo interpretacijo.

Med aprilom in septembrom 2006 je Rromski zaposlitveni center v sodelovanju z občino Škocjan opravil raziskavo med Romi na področju Dolenjske in Posavja, in sicer je bil v raziskavo vključen 601 Rom v starosti od 15 do 45 let (e-Dnevnik 2009).

Izobrazbena struktura anketiranih Romov je zelo nizka. Več kot 80 % jih nima končane osnovne šole, nekaj več kot 10 % jih je končalo osnovno šolo, 1,7 % ima končano poklicno šolo in 0,8 % srednjo šolo. V bazo iskalcev zaposlitve se je vpisalo 30 % anketiranih. Romi se bolj kot z rednimi oblikami dela ukvarjajo s sezonskim delom, kot so nabiranje gob, zelišč in gozdnih sadežev, s pomočjo na kmetijah, v gradbeništvu in s popravilanjem avtomobilov.

Med anketiranimi jih 58 % ni bilo nikoli redno zaposlenih, službo za polni delovni čas je некоč že imela skoraj petina zaposlenih, trenutno pa je takih 4,7 odstotka anketiranih.

Raziskava je pokazala, da bi kar 80 % od vseh anketiranih Romov sprejelo službo v tovarni, 97 % anketiranih pa se jih v povprečju strinja, da redna služba prinaša prednosti, kot so redni mesečni dohodek, lažje načrtovanje nakupov, možnost najetja kreditov, več sredstev za družino, urejenost zavarovanja, pravico do nadomestila za bolniško odsotnost in urejeno pokojninsko varstvo. 55 % anketirancev bi sicer želelo prejemati plačo med 400 in 800 evrov, a na vprašanje, zakaj se jim zdi, da redna služba zanje ni primerna, jih kar 78,9 % od vseh vprašanih odgovarja, da nimajo ustrezne izobrazbe, tretjina pa jih meni, da nimajo delovnih navad in da nočejo delati z drugimi Romi, s preostalim prebivalstvom (ne-Romi) pa se ne razumejo. 43 % anketiranih ne želi delati za druge Rome, četrtnina pa jih meni, da ne želijo delati vsak dan in da ne zdržijo 8 ur v službi. Dela, ki bi jih anketirani Romi najraje opravljali, so komunala, sezonska dela in prodaja sadežev. Poleg tega se povečuje interes za poklice, kot so voznik, prevoznik in avtomehanik (Delo.si 2009).

Anketirali so tudi delodajalce, in sicer na področju Posavja, Kočevskega, Dolenjske in Bele krajine. Cilj raziskave je bil ugotoviti stanje na trgu dela med delodajalci in stališča delodajalcev do zaposlovanja romske delovne sile. Sodelovalo je 613 delodajalcev, od katerih je le 26 % izrazilo strinjanje za vpis v register delodajalcev, ki predstavlja bazo potencialnih zaposlovalcev Romov. Pri izvedbi ankete se je pokazala pomembna razlika med anketami, poslanimi po pošti, pri katerih je bilo pridobljenih 10 % vpisov v bazo, in anketami, ki so se kasneje izvajale z osebnim obiskom pri delodajalcih. Iz raziskave je razvidno, da so izrazili večjo pripravljenost zaposliti Roma tisti delodajalci, ki so že v preteklosti imeli takšne vrste delovno silo. Ti so pripravljeni tudi v prihodnje sodelovati pri projektu Romskega zaposlitvenega centra. Pripravljenost zaposliti Roma je pokazalo 44 % delodajalcev (Delo.si 2009).

Na podlagi predstavljene ankete ugotavljam, da prihaja do razkoraka med rezultati ankete in realnostjo. Na eni strani naj bi kar 80 % Romov sprejelo delo v tovarni, na drugi strani pa so podjetja, ki neuspešno iščejo nekvalificirano delovno silo. Glede na to, da Romi v večini od države prejemajo socialno pomoč, ki jim omogoča sicer skromno osnovno preživetje, pa jih verjetno zaposlitev v tovarni, kjer so plače izredno nizke, pogoji za delo pa slabi, ne motivira v zadostni meri. Zato se raje poslužujejo priložnostnega dela na črno, ob tem pa ne izgubijo pravice do socialne pomoči (ki ni bistveno nižja od povprečnega zaslužka v tovarni). Anketirani Romi sicer imajo željo do dela in bi se zaposlili, a morajo biti dovolj materialno motivirani, velik odstotek pa jih priznava, da redna služba zanje ni primerna zaradi neustrezne izobrazbe.

Iz ankete je jasno razvidno, da bi se 80% vprašanih Romov (kljub nizki plači in slabim pogojem) zaposlilo v tovarni, medtem ko bi bilo le 44% delodajalcev pripravljenih zaposliti Roma. Razhajanja v deležih opozarjajo na predsodke, ki jih delodajalci gojijo do zaposlovanja romske delovne sile.

Glavna ovira na poti k večji zaposlenosti Romov (poleg izrazito negativnih predsodkov delodajalcev) je po mojem mnenju še vedno izobrazba. Leta 2003 so območne službe Zavoda za zaposlovanje pripravile posebno analizo stanja na področju zaposlovanja Romov, in sicer na podlagi podatkov 1650 registriranih brezposelnih Romov (govorimo le o tistih, ki so registrirani kot brezposelni), kar predstavlja 72 % vseh registriranih brezposelnih Romov v Republiki Sloveniji. Ugotavljajo, da je sicer res, da imajo nekateri delodajalci izrazito odklonilen odnos do Romov, vendar pa naj bi bil glavni vzrok visoke brezposelnosti njihova izredno nizka izobrazbena struktura (Zavod RS za zaposlovanje).

Dejstvo namreč je, da podjetja tudi za najslabše plačano delovno silo zahtevajo končano osnovnošolsko izobrazbo, mnogi Romi pa ne izpolnjujejo niti tega kriterija. Problematika zaposlovanja Romov je večplastna. Oseba, ki živi v neurejenih bivalnih razmerah in revščini, je težko uspešna v izobraževalnem procesu, kar vodi v neuspeh tudi pri iskanju zaposlitve in pri navajanju na zaposlitev.

Zelo pomembno je družinsko okolje, iz katerega Romi prihajajo⁵ ter *a priori* negativna označba romskih otrok v šolah. Njihov že tako nizek status še niža dejstvo, da slabo razumejo in govorijo učni jezik. Slaba pismenost in izobraženost staršev je gotovo slabo izhodišče za uspešno usvajanje znanj romskih otrok.

Tudi nižji socialno-ekonomski status bistveno prizadeva družinska stališča do izobraževanja. V večini romskih družin je predvsem pomembno preživeti, zato je motivacija otrok za učenje slabša, manjše so tudi vzpodbude s strani staršev in možnosti za pomoč otroku ob težavah v šoli. Socialni položaj družine in otroka se odraža tudi v otrokovem zunajšolskem delovanju, to je v kakovosti in številu interesnih in izobraževalnih dejavnosti.

Dejavniki, kot so izobrazba, zaposlitev, ekonomski in družbeni položaj ter kaovost življenja, so med seboj tesno povezani, zato jih je smiselno tako tudi obravnavati. Menim, da ukrepi za izboljševanje izobrazbene ravni romske etnične skupnosti in urejanje njihovih bivalnih razmer sčasoma vodijo k večjemu številu zaposlenih Romov v Sloveniji.

4.3 Predsodki delodajalcev

Romi se srečujejo s predsodki na vseh področjih življenja, prav tako pri zaposlovanju. Podjetja vlagajo precejšnjo energijo v iskanje pravih kadrov, saj vse bolj prihajamo do spoznanja, da so podjetje ljudje, ki so v njem zaposleni. Problem nastane, ko delodajalci že v osnovi in brez konkretnih razlogov odklonijo kandidata samo na podlagi videza oziroma drugače izražene etnične pripadnosti. V takšnem primeru kandidat nima nikakršne možnosti za zaposlitev, čeprav je lahko najprimernejši med prijavljenimi.

Politično in socialno izključevanje Romov, s katerim se še vedno srečujejo v vsakdanjem življenju, vpliva tudi na učinkovito izvajanje programov in projektov za povečanje rednega zaposlovanja v Sloveniji, saj delodajalci pogosto niso pripravljene zaposliti Roma.

---

⁵ »Romski otroci po večini niso odraščali ob pobarvankah, pravljicah in knjigah, zato nimajo enakih izhodišč kot preostali in tudi ne morejo dosegati istih normativov,« trdi Anamarija Kozlevčar, upokojena učiteljica in avtorica dvojezičnih delovnih zvezkov. Problem je lahko slaba motivacijav družini, ki se prenese na otroke in slaba podpora za šolanje s strani staršev, kar nadalje močno vpliva tudi na zaposlitev (Romske novice).

Da bi se poskusili čim bolj izogniti takim situacijam, je vsekakor potrebno osveščanje delodajalcev. Na osnovi prej omenjene ankete je razvidno, da je le 44 % delodajalcev pripravljenih zaposliti Roma. V takšni praksi bi moral Rom, ki išče zaposlitev, obiskati veliko več podjetij, kamor bi ga povabili na razgovor. To ni najboljša motivacija za Rome, ki so pripravljeni delati. Prav tako je za obiskovanje delodajalcev potrebno vložiti nekaj denarnih sredstev. Za veliko Romov je verjetno problem tudi prevoz na delovno mesto, saj dostikrat živijo v odročnih krajih.

4.4 Kako izboljšati zaposlovanje Romov?

Če povzamem, je razlogov za nizko stopnjo zaposlenosti Romov več, so kompleksni in med seboj odvisni. Del „krivde“ nosijo tudi Romi sami, a naš namen ne sme biti obsojati, temveč pomagati tistim, ki si to zares želijo. Drugim, ki nimajo potrebne motivacije (oziroma nimajo pogojev, da bi jo imeli), pa pomagati vsaj toliko, da lahko živijo dostojno življenje, pa čeprav s pomočjo socialne podpore. Prav tako bi bilo potrebno uvesti nekatere nove poklice v kataloge poklicnih kvalifikacij, saj veliko del, ki jih Romi sicer opravljajo, niso legalizirana in jih sploh ne štejemo med poklice, čeprav jim omogočajo preživetje (gre za npr. zbiranje odpadnih surovin, nabiranje zdravilnih zelišč, gob ipd.). Ukrepi bi morali vsebovati tudi urejanje infrastrukture v romskih naseljih.

Pripraviti bi bilo potrebno takšne projekte oziroma ukrepe, ki bodo res živeli tudi v praksi in ne le na papirju. Ker je zaposlitvena problematika Romov tesno povezana z vzgojno-izobraževalno problematiko, bi ju bilo nujno potrebno reševati v paketu. Zaradi nizke stopnje izobrazbe mora usposabljanje Romov za zaposlovanje primarno zajeti tudi odpravo nepismenosti, osnovnošolsko izobraževanje in tečaje za poklicna usposabljanja. V prvi vrsti morajo biti ukrepi usmerjeni v delo z romskimi otroki, predvsem v zagotavljanje prisotnosti otrok v šoli. Po potrebi bi morali izvajati tudi individualno delo z njimi, predvsem učenje slovenskega jezika, da bi lahko dosegali zahtevane standarde. Ker izkušnje kažejo, da z represivnimi ukrepi ne dosežemo zelenega učinka, bi morali romske starše z nagradami stimulirati k pošiljanju otrok v šole.

Primeren poklic za usposobljene Rome je tudi poklic romskih pomočnikov v šoli, ki pomagajo otrokom pri vključitvi in socializaciji ter pri premostitvi jezikovnih pregrad. So vez med starši in šolo, kar prinese pozitivne premike pri problemu izostajanja romskih otrok od pouka. Dosedanja praksa potrjuje pozitiven vpliv romskih pomočnikov in menim, da bi bilo potrebno to dejavnost razširiti in za to področje zaposliti čim več izobraženih Romov.

Zelo pomemben element, ki bi pripomogel k večji zaposlenosti Romov, se mi zdi boljša informiranost oziroma večji in kakovostnejši pretok informacij, saj Romi dostikrat niti ne vedo, kakšne možnosti na trgu dela imajo. Potrebno je težiti k olajšanem iskanju dela za Rome ter jih povezati z delodajalci, ki za delo v svojih podjetjih želijo zaposliti Rome. Podoben namen, torej stičišče Romov in njihovih potencialnih delodajalcev s ciljem zmanjšati brezposelnost med Romi, je sicer imel že Romski zaposlitveni center, a žal v praksi nikoli ni zaživel.

Da bi Romi sami razumeli vzrok in posledico izobraževanja, bi morali zagotoviti zaposlitev tistim, ki so uspešno zaključili šolanje, in jim omogočiti delo za primerno plačilo. Plače so v nekaterih dejavnostih tako nizke, da pravzaprav nezaposleni raje prejemajo socialno podporo, kot da bi se zaposlili. Zato je nujno delavce pošteno plačati, da bi bili za delo sploh motivirani. Za uspešno izvajanje načrta zaposlovanja bi morali izobraževati zaposlene na zavodih za zaposlovanje, ki bi se poglobljeno ukvarjali z romsko problematiko. Za takšno delo so še najprimernejši Romi sami, tisti, ki so uspešno končali vsaj srednjo šolo.

V okviru vladnega programa za pomoč Romom se je izvajal tudi program subvencionirane zaposlitve »Tisoč novih možnosti«⁶. Takšne olajšave oziroma subvencionirane zaposlitve so se izkazale kot učinkovita spodbuda delodajalcem pri zaposlovanju brezposelnih oseb nasploh, ne le Romov. V primeru zaposlitve brezposelne osebe, ki je prijavljena na Zavodu za zaposlovanje, je delodajalec prejel določeno denarno nagrado. Žal program trenutno ni aktualen.

---

⁶ Program Tisoč novih možnosti spada med programe aktivne politike zaposlovanja na Zavodu za zaposlovanje. Trenutno sicer ni aktiven, bil pa je namenjen spodbujanju zaposlovanja težje zaposljivih skupin brezposelnih oseb (to so med drugimi tudi brezposelne osebe, pri katerih je ugotovljena zaposlitvena oviranost ali/in so brez izobrazbe, kvalifikacij in delovnih izkušenj), ki so bile predhodno vsaj eno leto vključene v program javnih del, in to za njih pomeni prehod v trajnejšo obliko zaposlitve. Le-ta se zagotavlja s subvencionirano zaposlitvijo za čas treh let ter z razvojem storitev na področju socialnega varstva, izobraževanja, kulture, varstva narave in kmetijskih del ter lokalnih razvojnih dejavnosti na območjih z nadpovprečno stopnjo brezposelnosti.

Nadaljna izboljšanja vidim tudi v posebnih tečajih o romski kulturi, identiteti in tradiciji, tako da bodo uslužbenci v javnih službah in ostali potencialni delodajalci Romov seznanjeni tudi s kulturnimi značilnostmi romske skupnosti in ne le s socialnimi problemi.

5 EMPIRIČNI DEL

Romi so ena najbolj marginaliziranih in stigmatiziranih skupin v Sloveniji. Temu botrujejo predvsem kulturne razlike, nesprejemanje njihovega načina življenja, kopica predsodkov s strani večinskega prebivalstva ter določena mera strahu pred neznanim. Kljub delno priznanemu etničnemu statusu v Republiki Sloveniji še vedno veljajo za tujce, zato so tudi redko obravnavani enakopravno. Dejstvo je, da je diskriminacija Romov v slovenskem političnem in družbenem prostoru skorajda popolnoma naturalizirana – Romi predstavljajo *drugačne*, stigmatizirane državljane oziroma *večne tujce* (Janko Spreizer 2002). Čeprav nas bo veliko trdilo, da jih spoštujemo, jim želimo dobro in dostojno življenje in da jih razumemo v njihovi drugačnosti, posebnosti, ugotavljam, da se realnost precej razlikuje od besed.

5.1 Metoda dela

V začetku nisem bila povsem prepričana, za katere metode dela naj se odločim, še bolj zahtevno pa je bilo postaviti meje oziroma okvire, znotraj katerih bom raziskovala. Smiselno bi bilo analizirati obe strani, tako Rome kot večinsko prebivalstvo na področju, kjer živijo (tudi) Romi (v mojem primeru na Dolenjskem), ter v raziskavo vključiti večji vzorec. Ugotovila sem, da bi bilo takšno raziskovanje preobsežno, tako časovno kot tudi vsebinsko, zato sem se odločila, da se osredotočim le na Rome in njihove izkušnje v zvezi s stigmatizacijo, s posebnim poudarkom na zaposlovanju.

Tako sem v vzorec vključila Rome, ki so zaposleni oziroma delajo na kakršenkoli način (redno, za določen ali nedoločen čas, sezonsko, priložnostno, prek Zavoda za zaposlovanje – na primer javna dela, pa tudi take, ki so delali v preteklosti, danes pa prejemajo socialno podporo in delajo kaj »na črno«). Pogoja, da bi bili vsi Romi, vključeni v mojo raziskavo, zaposleni zunaj doma, ni bilo moč izpolniti.

Tudi glede spola Romov, ki bi bili primerni za nadaljnjo raziskovanje, sem bila deloma omejena. Še vedno so v večini romskih družin zaposleni le moški, če sploh so. Moški so torej tisti, ki k hiši nosijo denar (ne glede za katero vrsto zaposlitve gre), ženske pa ponavadi skrbijo za dom in otroke ter kuhajo. Tako sem intervjuvala kar šest moških in le eno žensko.

Glede starosti sem se predvsem zaradi okoliščin, s katerimi sem se srečala v konkretnih romskih naseljih, odločila, da bom intervjuvala Rome, stare med 30 in 50 let. Starostni razpon je res velik, a le tako sem lahko v vzorec zajela vse primerne intervjuvance. Pogojno lahko štejem sem tudi Natašo Brajdič Slivšek, saj bo v novembru 2009 dopolnila 30 let. Mlajših Romov od 30 let, ki bi bili zaposleni, v obeh naseljih nisem srečala, starejši od 50 let pa tudi po večini ne delajo več ali pa se opisujejo kot »stare in bolne«, ki si niti ne želijo (ali pa ne morejo) več delati, tudi če bi imeli možnost. Tako lahko rečem, da je v mojem primeru starostno obdobje med 30 in 50 let pri Romih, ki sem jih spoznala, najbolj »delavno«, produktivno oziroma storilno obdobje.

V tem delu naloge tako analiziram delno strukturirane intervjuje z Romi, starimi med 30 in 50 let, ki imajo (ali so imeli) kakršnekoli izkušnje z zaposlovanjem, z vključevanjem na trg dela (in izstopanjem iz njega) oziroma s področjem plačanega dela nasploh. Intervju je sestavljen iz dvanajstih okvirnih vprašanj, ki so razporejena po logičnem zaporedju, in sicer se prvi del vprašanj nanaša na posameznikovo izobraževanje (koliko razredov imajo končanih, zakaj niso nadaljevali s šolanjem, odnosi v šolskem okolju ipd.) in vzgojo (predvsem odnos njihovih staršev do izobraževanja). Nadaljevala sem z zaposlovanjem (ali so zaposleni in kako oziroma kje, kakšne izkušnje imajo/so imeli v delovnem okolju, zakaj so menjali delovna mesta in kaj bi delali najraje, če ne bi imeli omejitev). Končala sem z njihovimi morebitnimi predlogi v smislu izboljšav na področju zaposlovanja in njihovim mnenjem o tem, na kateri strani je smiselno iskati »krivca«.

Število intervjujev je majhno predvsem zaradi majhnega števila Romov, ki ustrezajo zgoraj opisanim zahtevam. Druga težava je nastopila pri privolitvi v odprt pogovor in s tem izvedbo delno strukturiranega intervjuja, čeprav je le-ta popolnoma anonimen in razen starosti, spola in stopnje dosežene izobrazbe ne zahteva nikakršnih točnih, osebnih podatkov. Intervjuje sem izvedla v dveh romskih naseljih na Dolenjskem, in sicer v Kerinovem grmu blizu Krškega in v Velikem Gabru pri Trebnjem. Tako sem se osredotočila le na dolenjske Rome. V prilogah (glej od priloge C do priloge I!) sem zapisala le odgovore na vprašanja, ki so ključna za razumevanje stigmatizacije, čeprav je bilo povedanega veliko več. Pogovori so bili namreč dolgotrajni, v njih je sodelovala praktično cela družina, kar deloma povzemam tudi v analizi intervjujev.

Drugi vir empiričnega dela predstavlja poglobljen individualni intervju oziroma pogovor z Natašo Brajdič Slivšek, prvo romsko policistko v Evropi, ki je tudi aktivistka in se zavzema za izboljšanje položaja Romov na eni ter za enakopravno sožitje obeh skupin prebivalstva na drugi strani. V pogovor je bila vključena tudi njena družina (mož Andrej, mama, oče, sestra z možem in dve romski prijateljici).

Podatke za empirični del sem torej zbrala s pomočjo:

- Nataše Brajdič Slivšek in njene družine (Leskovec pri Krškem),
- treh romskih družin iz Kerinovega grma pri Krškem ter
- treh romskih družin iz Velikega Gabra pri Trebnjem.

Glavni cilj raziskovanja je bil ugotoviti, kako Romi upravljajo s stigmo, povezano z razlikovanjem na področju zaposlovanja, zato sem poskušala zbrati kar največ izjav Romov o razmerah, v kakršnih živijo, o njihovih navadah, odnosih, težavah z večinskim prebivalstvom v šoli, domačem okolju ali v službi. Glede na to, da gre za kvalitativno raziskovanje, moj cilj pri analizi ni posploševanje pridobljenih odgovorov, temveč analiza posameznih primerov, ki naj bi osvetlili problem spoprijemanja s stigmo. Zato tudi spremenljivke, kot so starost, spol in kraj bivanja, niso bistvene za analizo, saj dajem poudarek na posamezno izkušnjo v zvezi s stigmatizacijo in ne na posplošeno ugotovitev na osnovi izjav posameznih anketirancev.

5.2 Analiza intervjujev in potrditev (zavrnitev) hipotez

Vse ugotovitve in sklepanja, ki jih bom v nadaljevanju navajala, izhajajo iz mojega delovnega vzorca, zato jih ni moč posploševati na vse dolenjske Rome, kaj šele na vse Rome v Sloveniji.

Posamezni Romi so se med seboj kar precej razlikovali, pa tudi ugotovitve, ki jih lahko povzamem iz odgovorov v intervjujih, se ne skladajo povsem. Vsem je sicer skupno mnenje, da je sobivanje oziroma sožitje med Romi in večinskim prebivalstvom mogoče, a se njihova mnenja razlikujejo v tem, na kakšen način si to sobivanje predstavljajo in kakšne občutke jim odnos med »njimi« in »nami« poraja.

Pomemben dejavnik pri nadaljnem šolanju, zaposlovanju in življenju Romov nasploh ima vzgoja in domače okolje, pa tudi zgledi staršev. Le eden izmed sedmih intervjuvancev je zaključil osnovno šolo, torej ima končanih vseh osem razredov. Drugi so zlasti v višjih razredih osnovne šole prenehali hoditi v šolo, tudi njihova uspešnost v šoli je bila slabša.

Svoje osnovnošolsko izobraževanje so sogovorniki opisovali z besedami, kot so »hodil sem v šolo zaradi prijateljev«, »šola me ni nikoli zares zanimala, čeprav so me doma silili«, »nisem imel možnosti«, »takšne so bile razmere, saj smo se nenehno selili«, »komaj sem naredil razred«, »nihče se ni obremenjeval z mojo šolo, tako je bilo tudi meni vseeno« ipd.

Na tej točki bi izpostavila bistveno oviro pri šolanju Romov, ki so jo deloma izpostavili Romi skozi pogovore, deloma pa sem jo opazila sama, in sicer nezadostno obvladovanje slovenskega jezika. Večina starejših moških (nad 30 let), s katerimi sem se srečala v obeh naseljih, govori slovensko, kar pa ne morem trditi za njihove žene in vse otroke. Delno sicer razumejo jezik, a veliko premalo, da bi lahko nemoteno sledili pouku v slovenščini. To, da otrok v glavnem razume učni jezik, ni dovolj, v njem se mora tudi pravilno izražati, da bi bil uspešen. Res je, da obstajajo razlike v veččinah uporabe slovenskega jezika med romskimi otroki. Nekateri so denimo gledali v tla, ko sem jih vprašala, kaj najraje počnejo v prostem času, in se odmaknili. Starši so mi kasneje razložili, da me ti otroci sploh ne razumejo. Prvi stik s slovenskim jezikom ti otroci doživijo šele ob vstopu v osnovno šolo, saj prej doma govorijo le romsko. Tako se v šoli ne morejo sprostiti in zbrano slediti pouku. V šolo hodijo že od vsega začetka z muko, in če izpostavim še vsakodnevne predsodke, ki jih doživljajo s strani drugih učencev (in tudi učiteljev), jim ni lahko. Imajo torej dovolj razlogov, da začnejo izostajati od pouka in se zatekati v svoj majhen krog (pretežno romskih) prijateljev. Logično je, da imajo ti otroci težave tudi v prihodnosti, ko iščejo zaposlitev. Seveda niso takšni vsi, oče 14-letnega dečka iz Kerinovega grma mi je povedal: »Moj starejši sin bo prvi v naselju, ki bo končal osnovno šolo in verjetno se bo vpisal naprej«. Ta deček tekoče govori slovensko, čeprav se doma pogovarjajo pretežno ves čas v romskem jeziku.

Prav vsak izmed sogovornikov je imel v šoli kakšno slabo izkušnjo zaradi svoje etnične pripadnosti, pa tudi če je šlo samo za pogled, posmeh, indirektno opazko ali zgolj slab občutek. Vse to je povzročilo odrinjenost romskih učencev v razredu 'na rob', med slabše, manjvredne, drugačne, kar je vsekakor vplivalo na njihov odnos do šole. Prvi intervjuvanec je povedal, da jih celo »nekatero učiteljice niso marale« in da je bilo zelo težko vztrajati pri pouku v takem vzdušju v razredu. Goffman (v Nastran Ule 2008) trdi, da že v osnovi ne

verjamemo, da je oseba s stigmo čisto pravi človek. Na različne načine jo diskriminiramo, s čimer učinkovito zmanjšujemo njene življenjske možnosti. Ustvarjamo namreč teorijo stigme, s katero si pojasnjujemo njeno manjvrednost in dokazujemo, da je takšna oseba nevarna. Sledi precej logičen odziv stigmatiziranega posameznika, obrambna reakcija: »Sam sem se šole sicer izmikal, verjetno je okolje tako vplivalo name.« in »Večkrat sem se počutil ogroženega zaradi svoje barve ... padel je kak hec name in so me znali tudi 'zafrkavati',« nato zaključí s priznanjem, da »sem se šolanju uprl ... najprej sem na skrivaj 'šprical pouk', kasneje pa mi je bilo že vseeno.«

To velja tudi za izkušnje pri iskanju dela. Nataša Brajdič Slivšek na primer opisuje izkušnjo, ko se je hotela zaposliti v trgovini kot prodajalka. Ima končano trgovsko šolo, se pravi ima ustrezno izobrazbo, a je kljub temu niso zaposlili, saj »jih je bilo strah, da ne bi kaj ukradla, ker sem.«

Iz pogovorov je mogoče zaključiti, da so se sogovorniki morali za svoje delo boriti in da so bili večkrat zavrnjeni le zaradi svoje etnične pripadnosti. Strinjajo se, da Rom veliko težje dobi delo. »Ko na prošnji vidijo priimek Brajdič ali pa Hudorovac, sploh ne preberejo do konca, takoj zavrnejo,« pravi intervjuvanec. In drugi: »Romi smo bili vedno izkoriščani, delali smo samo najslabša dela, za nas nikoli ni bilo normalnega dela.«

Opazila sem tudi, da so se nekateri Romi v mojem primeru stežka »odprli«, se sprostiti v pogovoru in priznali nelagodje, boleče situacije in odnos neromskega prebivalstva do njih. Tako se je v pogovoru zgodilo, da je Rom opisoval svoje šolanje in zaposlovanje kot običajno, »normalno«, brez težav in posebnosti, pri naslednjem vprašanju pa je popolnoma negiral prejšnji odgovor in priznal, da vsakodnevno čuti, da ga večina obravnava drugače. Za primer lahko navedem intervju 3 (priloga E), ko vprašani pravi, da se ne počuti diskriminiranega in da so ga vedno obravnavali kot človeka, nadaljuje pa s svojo zgodbo o zaposlitvah, ki jih je pogosto menjal, o izkoriščanju Romov, odpustitvi z delovnega mesta brez posebnega razloga, opravljanju težjih, napornih del, kakršna opravljajo Romi ipd. To protislovje in ironija sta verjetno njegova usoda. Goffman (v Nastran Ule 2008) pravi, da je ta posebni polžaj stigmatiziranega v tem, da mu družba pripoveduje, da je član širše skupine, kar pomeni, da je normalen človek, da pa je vendarle do neke mere drugačen in da bi bilo neumno, da bi to razliko zanikal. Tako je stigmatizirani Rom zmeden pri »igranju igre«, v kateri se navzven kaže kot navidezno normalna oseba, hkrati pa ves čas pazi, da ne izgubi stika s svojo individualnostjo. Če bi pretirano poudarjal svojo normalnost, bi namreč stigma

postala še očitnejša ali pa bi ljudje postali nezaupljivi do njega. Stigmatizirani niha med obrambnim skrivanjem stigme in izzivanjem za razkritje stigme (Goffman 1986).

Kljub temu pa nekateri izmed sogovornikov zatrjujejo, da imajo tudi prijatelje med ne-Romi in da tudi svoje otroke vzpodbujajo v tej smeri (takšnih je več kot polovica vprašanih). Drugi spet se izogibajo ne-Romov in se družijo več ali manj samo med seboj, so zelo malo hodili v šolo (in še takrat imeli kakšno močno negativno izkušnjo), si tudi v zrelejši dobi ne želijo redne zaposlitve in s tem večje odgovornosti. Za prve lahko rečem, da so se relativno bolj integrirali v večinsko družbo kot drugi, pa tudi starejši sorodniki, pa naj gre za starše, stare starše ali druge bližnje sorodnike, so jih od majhnega vzpodbujali pri šolanju, jim nudili stabilnejše okolje in jih naučili razmišljati v smislu »višja izobrazba – boljša zaposlitev – lepša prihodnost«. Ta skupina Romov je sicer še vedno stigmatizirana v mnogih situacijah, a je ta stigma bolj prikrita, ne tako očitna in manj prisotna kot pri drugi skupini Romov, ki se niti niso skušali integrirati v večinsko družbo. Prav tako so pri zadnjem vprašanju – *Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov?* – slednji po večini odgovorili, da je za njihovo zaposlovanje odgovorna le država. Goffman (v Nastran Ule 2008) predvideva, da bolj kot je stigmatizirani posameznik povezan z »normalnimi«, manj bo videl samega sebe v kategorijah stigme in se temu primerno tudi obnašal. Njegova identiteta postane razdvojena (o identitetni ambivalenci na strani 56).

Kako interpretirati te razlike? Nataša Brajdič Slivšek pravi, da tudi ona, če ne bi imela takšnih staršev, kot jih ima, in močnega karakterja, ne bi dokončala nobene šole. Določeni Romi še danes živijo brez vode in elektrike ter ne razumejo dobro slovenskega jezika in takšnim je sigurno še težje, čeprav so diskriminirani vsi. Bistvenega pomena je torej okolje oziroma bivalne razmere (in s tem povezana revščina), družinsko okolje in vpliv staršev, nazadnje tudi kakšna osebna lastnost, kot je na primer močna volja, želja, odločnost, trma. »Oče mi je vedno govoril, da moram končati šolo, da mi bo v življenju lažje. A sem morala vseeno veliko 'požreti' na ta račun,« pove Nataša.

Romi se vsakodnevno (ne le v šoli in na delovnem mestu) srečujejo z diskriminacijo in neodobravanjem. V pogovoru z Natašo sem izvedela, da je beseda *diskriminirani* prešibka, kadar govorimo o Romih. »Drugače gledajo nate, drugače se obnašajo, dogajajo se ti krivice, zaničujejo te, obsojajo in veliko manj vrat imaš odprtih – vse samo zato, ker si Rom.« Za Rome ni to nič posebnega, je vsakdanjik in prav zato se nekateri Romi odmaknejo v svoj majhen krog ljudi. Goffman pojasnjuje, da se pogosto zgodi, da stigmatizirani ne more

izpolniti tega, kar drugi od njega dejansko zahtevajo, a ga ta neuspeh razmeroma malo prizadene. Ker je izoliran zaradi lastne odtujitve in zaščiten z lastnimi prepričanji o svoji identiteti, se počuti kot popoln, normalen človek in meni, da smo mi tisti, ki nismo čisto človeški. Ko Rom ponovno pride v interakcijo z večinskimi prebivalstvom, hitro zazna, da ga drugi ljudje (ne glede na to, kaj trdijo), ne sprejemajo čisto zares in niso pripravljeni z njim vzdrževati enakopravnih stikov (Goffman v Nastran Ule 2008). Skozi pogovore z Romi sem spoznala, da se v večini primerov Romi niti ne izogibajo večini in imajo (kadar je to možno) z ne-Romi normalne odnose, kar pa ne morem trditi za ne-Rome. Goffman trdi, da se ljudje takšnim odnosom bodisi izogibajo ali pa jih prekinjajo, če že obstajajo, predvsem zaradi težnje, da se stigma širi od stigmatiziranega posameznika na osebe, ki so z njim tesno povezane (Goffman v Nastran Ule 2008).

Zanimiva se mi zdi tudi trditev, ki so jo navedli prav vsi Romi, s katerimi sem se srečala, in sicer da ljudje prevečkrat posplošujejo, da so vsi Romi v Sloveniji enaki, torej jih »mečejo v isti koš«, čeprav so med njimi velike razlike, kot pravijo sami. Povedo, da so nekateri Romi res »problematici, nasilni, ne delajo nič in se ne znajo obnašati« in prav take največkrat prikazujejo tudi mediji. Ljudje si tako ustvarimo napačno sliko, oziroma vse Rome povezujemo s tistim, kar smo slišali in videli o njih. Opozorila bi na pomembnost opisane ambivalence, o kateri govori Goffman. Stigmatizirani posameznik teži k temu, da bi »svoje ljudi« hierarhično razvrstil po stopnji vidnosti in vpadljivosti stigme. Do tistih, ki so bolj opazno stigmatizirani kot on sam, ima lahko tak odnos, kakršnega imajo do njega normalni, nestigmatizirani. Anketirani Rom je povedal, da »je narobe, ker ljudje ne ločijo med dobrimi in slabimi Romi«, ter da »so tisti Romi, ki so prikazani po televiziji (na primer Strojnovi), bolj problematici, a ljudje mislijo, da smo vsi Romi taki.« V tem primeru se stigmatizirani Rom skuša kljub svoji »pomanjkljivosti« prilagoditi standardom identitete v družbi in jasno je, da čuti nekaj ambivalence do lastnega jaza. Ta dvojnost se najmočneje pojavlja v procesu približevanja, se pravi takrat, kadar se posameznik približa nezaželenemu primeru nosilca lastne stigme (Goffman v Nastran Ule 2008).

Identitetna ambivalenca se ponavadi pojavi, kadar stigmatizirani opazi, da se osebe z njegovo stigmo vedejo stereotipno in postavljaško ali bedno demonstrirajo prav tiste negativne lastnosti, ki jim jih pripisujejo. V njem se vzbudi odpor, saj navsezadnje podpira norme širše družbe (ali pa jih vsaj tako očitno ne zavrača). Toda svoje skupine ne more ne zavreči ne sprejeti, saj njegova socialna in psihološka identifikacija s kršitelji teh norm povzroča v njem

odpor, ki se sčasoma spreminja v sram, ta osramočenost pa se spreminja v nekaj, česar se sramuje (Goffman v Nastran Ule 2008).

Romi v obeh naseljih, ki sem jih obiskala, imajo največ izkušenj s priložnostnimi in sezonskimi deli. Vsi so večkrat menjali delovna mesta, redne dolgotrajnejše zaposlitve ni opravljal nihče, z izjemo Nataše Brajdič Slivšek, ki je redno zaposlena na policiji v Novem mestu. Vmes so bili prijavljeni na Zavodu za zaposlovanje kot brezposelne osebe, večinoma so dobivali (nekateri dobivajo še danes) socialno podporo. Izmed sedmih intervjuvancev trenutno le dva delata prek javnih del na raznih projektih, eden je na bolniški, ženska je zaposlena za nedoločen čas v proizvodnji, trije pa so brezposelni. Priliv prihodkov jim predstavlja pobiranje starega železja, pomoč pri vodovodarskih delih, kmetovanje in prodajanje pridelkov, nabiranje gob ter socialna podpora. Strinjajo se, da je glavni razlog, bodisi za njihovo brezposelnost ali pa za opravljanje težjih in slabše plačanih del, v zelo nizki izobrazbeni ravni («Težko te vzamejo v službo, če nisi šolan.«). Drugi razlog vidijo v predsodkih s strani delodajalcev, ki so v veliki večini prisotni, a nemalokrat prikriti, oziroma niso izraženi direktno. Nekateri so imeli v preteklosti izkušnjo, da so bili v primeru presežka delavcev, stečaja ali nelikvidnosti podjetja prvi odpuščeni, drugi so bili zavrženi že na razgovoru za določeno delovno mesto (že opisan primer Nataše Brajdič Slivšek).

Nataša Brajdič Slivšek izpostavi tudi pomen izobrazbe, ko pravi, da »če bi bilo dovolj usposobljenih Romov, menim, da bi jih policija zaposlila, a je tu spet problem izobrazbe.«

Če se vrnem na v uvodnem delu postavljene hipoteze, jih lahko potrdim le deloma.

Prvo hipotezo, ki pravi, **da se Romi zavedajo stigmatizacijskih praks**, lahko po opravljenem empiričnem delu potrdim v celoti. Vsi Romi, s katerimi sem se srečevala, se v stiku z večinskim prebivalstvom srečujejo s stigmatizacijo. Čeprav stigmo občutijo in živijo z njo, se nanjo odzivajo na različne načine. Večina Romov, še posebno starejših, so stigmo sprejeli in se vdali v takšno življenje. »Grozno je, ko te drugi zaničevalno gledajo, so polni predsodkov in slišiš, kaj govorijo o tebi in tvojih samo zato, ker si Rom,« pove Rominja iz Kerinovega grma. Večkrat je bilo tudi slišati: »Cigan si se rodil – Cigan boš umrl«. Romi se zavedajo svoje drugačnosti in pogleda večine nanjo, a o tem neradi govorijo. Ker gre za skupinsko stigmo rase oziroma narodnosti, se ta prenaša iz roda v rod in v enaki meri prizadene vse člane družine (Goffman v Nastran Ule 2008).

Prav tako lahko potrdim drugo hipotezo, in sicer da **stigmatizacija Rome močno ovira pri uveljavljanju načela enakosti**, na primer pri vključevanju v procese izobraževalnega sistema in zaposlovanja oziroma vstopanja na trg dela. Omeniti moram le, da je tudi tu zaznati precejšnje razlike med Romi. Nekatere Rome stigmatizacija ovira bolj, druge manj, zato bi na tem mestu besedo »močno« lahko opustili. Vsekakor so tisti, ki so se do sedaj bolj integrirali v večinsko družbo, stigmatizirani manj ali pa vsaj bolj prikrito. Zelo pomembna je tudi izobrazba, ki pa je pri Romih na zelo nizki ravni. Dejstvo je, da bodo le izobraženi otroci Romov sposobni spreminjati svet, v katerem živijo – na bolje, a zelo počasi. Danes so takšni Romi bolj izjeme, a so. Ena izmed takšnih je gotovo tudi Nataša Brajdič Slivšek.

Menim, da stigmatizacija Rome ovira tako pri zaposlovanju kot pri vključevanju v procese izobraževalnega sistema, a na drugačen način. Dejstvo je, da so Romi pri vstopanju na trg dela še dodatno depriviligirani zaradi nizke stopnje izobrazbe. Znanje zaposlenemu omogoča uspešno opravljanje svojega poklica ter zagotavlja, da se posameznik ne izgubi v vedno bolj kompleksni družbi in da lahko sam aktivno vpliva tako na svoj položaj kot na socialno, materialno in kulturno okolje, v katerem živi. Izobrazba med drugim posamezniku omogoča uspešno vključevanje v socialno okolje in aktivno spreminjanje kakovosti svojega okolja, kar vsekakor pomaga omiliti procese stigmatizacije, a v nekem daljšem časovnem obdobju in skozi več generacij.

Nezanemarljive ovire tako pri šolanju kot pri zaposlovanju Romov, s katerimi sem imela stik, vidim tudi v revščini, ponekod v neurejenih bivalnih in socialnih razmerah, pa tudi v pomanjkanju motivacije in prave spodbude znotraj romske skupnosti. Na to nakazujejo izjave, kot so »sploh me niso vzgajali, bila sem prepuščena sama sebi«, »nobeden se ni obremenjeval z izobrazbo, tako je bilo tudi meni vseeno« (Priloga D), »nihče me ni silil ali prosil, naj grem v šolo, vseeno jim je bilo ... moral sem kmalu začeti delati za denar, ker ga je v družini primanjkovalo« (Priloga I) in »vzgajale so nas okoliščine, te pa so bile take, da ni bilo dosti možnosti, nismo imeli stabilnega okolja« (Priloga E).

Tretjo hipotezo, ki se nanaša na upravljanje s stigmo, natančneje da **Romi s stigmo upravljajo tako, da se izogibajo večinskemu prebivalstvu**, lahko potrdim le deloma. Romska naselja so res v večini slovenskih krajev ločena od drugih naselij, prav tako se nestrpnost do Romov večkrat izraža v konfliktnih situacijah na mejah med skupinami, med sosedi, v krajih, kjer Romi živijo in se njihova skupnost dotika večinske skupnosti. Romi, ki sem jih vključila v empirični del, se večinskemu prebivalstvu ne izogibajo, celo nasprotno –

nekateri se družijo z ne-Romi od nekdanj, imajo vsakodnevni stik z njimi in živijo v sožitju. Prej bi lahko trdili obratno, in sicer da se večinsko prebivalstvo, se pravi ne-Romi, izogibajo Romov, sploh takšni, ki ne poznajo njihovega načina življenja, kulture, jezika in navad, z njimi nikoli niso imeli stikov in jih tretirajo kot drugorazredne državljane, so polni predsodkov in se bojijo neznanega. Tako v nekaterih situacijah pride do nehotenega odmika Roma zaradi občutka, ki mu ga daje ne-Rom. Res pa je, da je pomemben dejavnik doživljanja odnosa Romi – ne-Romi tudi dejstvo, da glede na izkušnje, ki jih imajo, Romi že vnaprej ne pričakujejo kaj dosti pozitivnega od odnosa z ne-Romi in tako na osnovi nizkih pričakovanj ocenjujejo odnose z ne-Romi kot dobre in neproblematične.

6 SKLEP

Nobenega dvoma ni, da Rome uvrščamo v etnično manjšino, ki je najnižje uvrščena v hierarhični strukturi etnične stratifikacije. Tako jih zadevajo procesi stigmatizacije, diskriminacije, segregacije, etnične distance ter socialne in psihološke dezorganizacije. Z večinskim prebivalstvom in drugimi etničnimi manjšinami so pogostokrat v konfliktnih odnosih in odnosih nasprotovanja, ki se kažejo skozi trdno zasidrane predsodke. Vsi ti procesi odsevajo njihovo etnično depriviligiranost in tako njihov družbeni položaj determinira prirojeni etnični položaj.

Dejstvo je, da so Romi etnična skupnost s svojo specifično kulturo in načinom življenja, ki je povprečnemu slovenskemu državljanu nerazumljiva in nesprejemljiva. Večina še vedno meni, da zaradi balkanističnega diskurza Romom kot prišlekom z Balkana »ni za zaupati« in jih tudi ne obravnavati kot subjekta, ki bi mu lahko pripadale manjšinske pravice. Upam si trditi, da so Romi lahko enakopravno sprejeti samo, če se asimilirajo v večinske vrednote. To pa so poleg vrednot liberalizma (po katerem zakoni veljajo za vse enako), tudi vrednote nacionalizma, ki tujce bodisi použije, tako da jih asimilira, ali pa izžene. Tudi pri večini Romov je opaziti delitve, ki delijo na pozicijo »mi« – Slovenci in »oni« – Romi. Na tej točki se poraja misel, da nacionalno identitetni Slovenec v bistvu potrebuje etničnega Roma za konflikt, skozi katerega potrdi svojo lastno identiteto, če sam o njej ni tako trdno prepričan.

Edino, kar imajo vsi Romi v Evropi zares skupnega, je to, da so zmeraj percipirani kot *Drugi*. Praviloma zasedajo najvišji klin na lestvici objektov s strani mnogih, tudi sistematičnih, diskriminatornih praks. Antropologinja Judith Okely (1996, 22) jih označi kot stigmatizirano manjšino. Obravnavani so predvsem kot problem, ki ga je treba brzdati, ne pa reševati pri koreninah.

Predsodki Slovencev do Romov zavirajo boljše medsebojno razumevanje in spoštovanje. Družbena ne vključenost in neinformiranost jim povzročata vsakodnevne težave, redke možnosti ne izkoristijo tudi zato, ker ne poznajo postopkov. Mnogi jih uvrščajo med marginalne skupine podrazredov, za katere je značilna izrazita odvisnost od javnih državnih intervencij in nudenja pomoči. Z njihovimi problemi se ukvarjajo drugi, ki jim vsiljujejo rešitve, potiskajo Rome v odvisnost, jim onemogočajo lastno kontrolo nad svojo usodo in

jemljejo minimalno dostojanstvo ter možnosti uveljavljanja svojih vrednot, kulture ter izbiranja in sprejemanja odločitev o prioritetah, ki zadevajo načine njihovega življenja.

Zavedati se moramo, da je razreševanje romske problematike dolgoročen proces in da je dobra volja posameznikov ter delovna obveznost posameznih služb za to premalo. Strokovno delo mora kakovostno dopolniti voluntarizem, vključiti se mora celotni družbenopolitični prostor, od krajevne skupnosti, prek občine do države. Verjetno se mora zamenjati par generacij, da se bo romski položaj v Sloveniji resnično in vidno izboljšal. Predvsem mlajše generacije so nosilci bodočega boljšega sožitja.

Priznanje etničnih posebnosti Romov v Sloveniji mora vsebovati potrebo po upoštevanju različnosti in medsebojno spoštovanje teh različnosti – s spoznanjem in upoštevanjem civilizacijskih, kulturnih in drugih posebnosti romske etnične skupine. Samo na ta način bomo uresničevali koncept večkulturne družbe, v kateri dominantna skupina v stiku z drugo etnijo, kulturo in jezikom, ne samo daje, temveč tudi sprejema.

Dejstvo je, da bomo morali Slovenci kot večinski narod v odnosu do Romov opustiti kakršnekoli asimilacijske pritiske. Etnični pluralizem mora tudi do Romov v Sloveniji dobiti stalno domovinsko pravico. To pomeni dvoplasten proces, ki vključuje tolerantnost večine in tudi pripravljenost Romov, da sprejmejo določene elemente dominantne kulture ter hkrati ne opuščajo svoje kulture, katere obstoj mora dopustiti in podpirati večinski narod.

Na področju zaposlovanja ugotavljam, da se tudi tu v veliki meri odražajo negativni učinki preteklosti in neustreznega in zato neučinkovitega strokovnega dela, ki naj bi vključili Roma v redni delovni proces. Ker prihaja iz neustreznega življenjskega prostora, s pomanjkanjem osnovnega znanja in delovnih navad, v nekaterih primerih tudi slabe psihofizične pripravljenosti in podobno, težko pričakujemo, da se bo takšen »čez noč« spremenil v delavca – to je človeka, ki je v procesu vključevanja v širšo družbeno sredino v svojem osebem razvoju moral čez večletno dobo lastnega dozorevanja. Današnji življenjski standardi in normativi, ki jih družba postavlja pred povprečnega državljana, v večini primerov pri Romih prej ali slej odpovedo, kar je glede na njihov način življenja, kulturo in vrednote, jasno. Kar zadeva samo zaposlitveno problematiko Romov, poudarjam, da sama zaposlitev ne more biti začetek vključevanja Roma v večinsko družbo, ampak le aktiven člen v procesu celovite obravnave romske problematike.

Iz svojih lastnih izkušenj, ki sem jih doživela skozi srečevanja z dolenskimi Romi, lahko trdim, da so kot taki še vedno močno stigmatizirani, večkrat sicer prikrito, a so. To pomeni, da so na razgovoru za delovno mesto zavrnjeni z razlago o njihovi nekompetentnosti. Nihče ne omenja njihove etnične pripadnosti, barve kože, izgleda ali priimka, a vsi vemo, da je potencialnega delodajalca zmotilo prav to.

Povsem se strinjam z razmišljanjem dr. Marcela Courthiadea, predstojnika oddelka za romski jezik in kulturo na pariški univerzi, ki pravi, da je treba Rome priznati kot narod in ne kot socialni problem, če želimo doživeti svetlo prihodnost v sožitju. »Rešitev je, da se nehamo ukvarjati s socialo. Socialni pristop je negativen, to so vedno kratkoročni in neustrezni ukrepi. Najprej je treba priznati dediščino in identiteto romskih ljudi, privzeti pozitiven pristop, osnovno razumevanje. Prav nepriznavanje, nerazumevanje in strah pred specifičnostjo sprožajo odpor in socialne probleme. Zadnjih petdeset let je bilo vse usmerjeno v dobrotelost, pri čemer vemo, da to drži narod v vlogi žrtve in ne vzpostavlja partnerstva. Začeti je potrebno od začetka: priznanje, razumevanje, spoštovanje. Šele od tod naprej so možni učinkoviti ukrepi« (Japelj 2008).

Najprej bi bilo torej potrebno identificirati romski narod, a ne na podlagi klišejev nomadstva, delinkvence in marginalnosti, temveč ga postaviti kot narod s svojim jezikom, kulturo, identiteto, vrednotami in prispevkom za Evropo. Le tako bi lahko omilili stigmatizacijo, razbili kakšen predsodek in zbrisali ločnico med »nami« in »njimi«.

7 LITERATURA

- Abrahamson, Peter. 1995. Social exclusion in Europe: old wine in new bottles?. *Družboslovne razprave* 11 (19–20): 119–136.
- Adlešič, Gregor in Miloš Tavzes. 2002. *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ainlay, Stephen C., Gaylene Becker in Lerita M. Coleman. 1986. *The Dilemma of Difference*. New York: Plenum Press.
- *Amnesty International*. Dostopno prek: <http://www.amnesty.si> (1. junij 2009).
- Brizani - Traja, Imer. 2000. *Le ostanite, Romi gredo!*. Celovec: Mohorjeva družba.
- Cahn, Claude. 2002. *Roma rights: race, justice, and strategies for equality*. New York: International Debate Education Association.
- Coleman, Lerita M. 1999. Stigma – razkrita enigma. V *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*, Mirjana Nastran Ule, 198–216. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- *Delo.si*. 2009. Večina Romov si želi redne zaposlitve. Dostopno prek: <http://www.delo.si/clanek/o177607> (20. maj 2009).
- Dora, Milena. 2008. Moj je kot antikristuš, ne rabi Viagre!. *Nedeljski dnevnik*, 4. julij. Dostopno prek: www.dnevnik.si/nedeljski_dnevnik/aktualno/330379 (1. junij 2009).
- Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela. 2009. *Romski zaposlitveni center*. Dostopno prek: http://www.drustvo-drppd.si/romski_zaposlitveni_center.htm (20. maj 2009).
- *e-Dnevnik*. 2009. ROMI – vse o Romih v Sloveniji. Dostopno prek: <http://www.ednevnik.si/archive.php?w=romi&y=&m=> (20. maj 2009).
- Erjavec, Karmen. 2000. *Mi o Romih: diskriminatorni diskurz v medijih v Sloveniji*. Ljubljana: Open Society Institute – Slovenia.
- Goffman, Erving. 1986. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Touchstone.
- Guy, Will. 2006. Cultural policy and cultural diversity: the Roma of central and eastern Europe. V *The challenge of transcultural diversities: Transversal study on the theme of cultural policy and cultural diversity*, ur. Kevin Robins, 99–115. Strasbourg: Council of Europe.

- Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2001. *Sociologija. Teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
- Janko Spreizer, Alenka. 2002. *Vedel sem, da sem Cigan – rodil sem se kot Rom: znanstveni rasizem v raziskovanju Romov*. Ljubljana: ISH.
- Japelj, Liza. 2008. Rome je treba priznati kot narod in ne kot (a)socialni problem. *Delo, Sobotna priloga*, (13.september).
- Kleibencetl, Janko. 2004. *Del tuha, romski pozdrav*. Murska Sobota: Franc-Franc.
- Klinar, Peter 1991. Romi med revščino in etnično depriviligiranostjo. *Razprave in gradivo* 25: 24–35.
- Klopčič, Vera in Miroslav Polzer, ur. 1999. Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Izziv za manjšinsko pravo. *Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. in 12. aprila 1997*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Klopčič, Vera. 2002. Poročilo o mednarodni konferenci »Evropa, Slovenija in Romi«. *Romano them* 14: 6.
- --- 2004. Evropa, Slovenija in Romi. *Razprave in gradivo* 45: 184–201.
- --- 2006. *Mednarodnopravne razsežnosti pravnega varstva manjšin v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- --- 2007. *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran. 1999. *Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kymlicka, Will. 2005. *Sodobna politična filozofija: uvod*. Ljubljana: Krtina.
- Lainšček, Feri. 2008. *Nedotakljivi: mit o Ciganih*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije. 2009. *Denarna socialna pomoč*. Dostopno prek: http://www.mddsz.gov.si/si/statistika/denarna_socialna_pomoc/ (1. oktober 2009).
- Musek, Janek. 1993. *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy.
- Nastran Ule, Mirjana. 1997. *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- --- 1999. *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- --- 2000. *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- --- 2004. *Socialna psihologija*. Ljubljana: FDV.
- --- ur. 2008. *Erving Goffman. Stigma. Zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Aristej.
- Okely, Judith. 1996. *Own or Other Culture*. London, New York: Routledge.
- Predsednik Republike Slovenije dr. Danilo Türk. 2009. *Ustava RS (URS)*, 65. člen. Ur. l. RS 33/1991. Dostopno prek: <http://www.up-rs.si/up-rs/uprs.nsf/dokumentiweb/ABD8463F2DCFB790C1256F56005C4B61?OpenDocument> (20. November 2008).
- Ribičič, Ciril. 2007. Predgovor. V *Položaj Romov v Sloveniji: Romi in Gadže*, Vera Klopčič, 9–15. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Rodgers, Gerry. 1994. Social and economic exclusion in low income settings. V *Koncept družbene izključenosti v analizi marginalnih etničnih skupin: primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov*, Sabina Zavratnik Zimic, 834. *Teorija in praksa* 37 (5): 832–848.
- *Romske novice*. Dostopno prek: <http://www.romskenovice.si> (1. junij 2009).
- Rudaš, Darko. 2003. Večno vprašanje: so Romi res tako slabi, kot nekateri trdijo?. V *Evropa, Slovenija in Romi*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 107–111. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- *Skupnost centrov za socialno delo Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.gov.si/csd/> (1. oktober 2009).
- Smerdu, Franc. 2003. Predstavitev projekta »Problematika zaposlovanja Romov« v občini Novo mesto. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 112–120. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Stanković, Dragana. 2008. Če izобразиš žensko, izобразиš družino. *Dnevnik*, 26. september. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042209690 (12. oktober 2009).
- *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*. 2004. Dostopno prek: http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/0721_strategija_Romi.doc (1. september 2009).

- *Svet romske skupnosti Republike Slovenije*. Dostopno prek: www.svetromskeskupnosti.si (1. september 2009).
- Štrukelj, Pavla. 2004. *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina.
- Šturm, Lovro. 2002. *Komentar Ustave Republike Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za podiplomske državne in evropske študije.
- Trplan, Tomaž. 2004. *Poroči se, kdor se more!*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- *Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti*. Dostopno prek: <http://www.uvn.gov.si/> (10. September 2008).
- Vrečer, Natalija. 2004. *Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev*. Dostopno prek: <http://www.gla.ac.uk/rg/sproso25.htm> (12. september 2009).
- Winkler, Peter. 1999. Izkušnje Slovenije pri urejanju položaja Romov. V *Poti za izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi*, ur. Vera Klopčič in Miroslav Polzer, 27–36. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Zadavec, Jože. 1991. Demografska in socialna podoba Romov v Sloveniji. *Razprave in gradivo* 25: 78–91.
- *Zakon o uresničevanju načela enakega obravnavanja (ZUNEO)*. Ur. l. RS 93/2007. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r08/predpis_ZAKO3908.html (20. november 2008).
- *Zakon o delovnih razmerjih (ZDR)*. Ur. l. RS 42/2002. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r00/predpis_ZAKO1420.html (20. november 2008).
- *Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI)*. Ur. l. RS 16/2007. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r04/predpis_ZAKO5124.html (20. november 2008).
- *Zakon o vrtcih (ZVrt)*. Ur. l. RS 25/2008. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r07/predpis_ZAKO447.html (20. november 2008).
- *Zakon o osnovni šoli (ZOsn)*. Ur. l. RS 102/2007. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r08/predpis_ZAKO448.html (20. november 2008).
- *Zakon o romski skupnosti (ZRomS-1)*. Ur. l. RS 33/2007. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r05/predpis_ZAKO4405.html (20. november 2008).
- *Zakon o socialnem varstvu (ZSV)*. Ur. l. RS 122/2007. Dostopno prek: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r09/predpis_ZAKO869.html (26. november 2008).

- *Zavod Republike Slovenije za zaposlovanje*. Dostopno prek: <http://www.ess.gov.si> (15. september 2008).
- Zavratnik Zimic, Sabina. 2000. Koncept družbene izključenosti v analizi marginalnih etničnih skupin: primer začasnih beguncev in avtohtonih Romov. *Teorija in praksa* 37 (5): 832–848.
- *Zveza Romov Slovenije*. Dostopno prek: <http://www.zveza-romov.si> (1. junij 2009).

PRILOGE

PRILOGA A: ŠTEVILO ROMOV PO OBČINAH (POPIS, 2002)

Tabela A.1: Prebivalci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome (občine, Slovenija, Popis 2002) ¹⁾

Občina	Narodno opredeljeni za Rome
SLOVENIJA	3246
Maribor	613
Novo mesto	562
Murska Sobota	439
Ljubljana	218
Puconci	137
Kočevje	127
Šentjernej	98
Metlika	90
Lendava/Lendva	86
Tišina	86
Črnomelj	85
Črenšovci	63
Cankova	56
Rogašovci	51
Ribnica	49
Semič	47
Brežice	42
Krško	37
Velenje	34
Turnišče	29
Ivančna Gorica	27
Miklavž na Dravskem polju	25
Beltinci	23
Jesenice	21
Hoče - Slivnica	19
Lenart	16
Trebnje	16
Starše	14
Kranj	12
Kuzma	10
Slovenska Bistrica	10
Druge	104

1) Prikazane so samo občine z največjim številom tako opredeljenih oseb.

Vir: Statistični urad RS (2003).

PRILOGA B: POGOVOR Z NATAŠO BRAJDIČ SLIVŠEK

V ponedeljek, 6. oktobra 2008, sem obiskala Natašo Brajdič Slivšek, javnosti poznano kot prvo romsko policistko v Evropi.

Nataša je stara 29 let in se je rodila v tipični romski družini v Brežicah. Odraščala je v Drnovem pri Krškem, kjer v neposredni bližini živi še danes, z možem Andrejem Slivškom in sinom Nikom. Osnovno šolo je obiskovala v Leskovcu pri Krškem, nato odšla v Črnomelj, se po treh letih vrnila domov in se vpisala na trgovsko šolo. Po končani trgovski šoli je začela obiskovati vzgojiteljsko šolo. Pravi, da so bila edina tri, štiri leta šolanja, kjer je res uživala, na vzgojiteljski šoli v Novem mestu. Vmes je pustila šolo in službo ter odšla k sorodnikom v Švico, kje je delala kot natakara. Tam je bila med samimi tujci, čeprav so jo Švicarji dobro sprejeli. Nikogar ni zanimalo njeno poreklo, počutila se je enako preostalim prebivalcem. Nekaj časa je sodelovala z Romi tudi v Murski Soboti. Po treh letih tujine se je le vrnila domov. Danes je zaposlena na novomeški policijski upravi in je zadovoljna s svojo službo. Pred tremi leti je policistom v Tacnu in Gotenici predavala romski jezik in romsko kulturo in tako se je pokazala priložnost za zaposlitev. Pravi, da je ona »prva, ki je na glas povedala, da je Rominja«. Delo v večetični družbi ne more biti kakovostno, če v njem ne sodelujejo njeni predstavniki, še doda.

Nataša se z romsko problematiko ukvarja že celo svoje življenje, pogosto pa se z njo srečuje tudi poklicno. Že od 16. leta je dejavna v Zvezi Romov Slovenije, sodelovala je tudi pri pripravi dveh priročnikov o romskem jeziku, to sta Romski jezik 1 in Romski jezik 2. Krški župan Franc Bogovič, ki je ustanovil svet za sobivanje z romsko etnično skupnostjo, je za predsednico imenoval prav njo. Pred leti je Nataša kot predsednica romskega društva Romano čhavora v Krškem pripravila prvi romski večer, kjer so se »za nekaj ur pozabile razlike, ki vladajo med narodi«. Za iskanje skupnega jezika med večinskim in manjšinskim narodom je naredila ogromno in to z dejanji. Bila je na različnih predavanjih po Evropi (npr. na Nizozemskem, v Španiji, na Madžarskem) in tudi čez lužo, kjer je predstavljala romsko kulturo, navade in običaje, sodelovala je tudi z različnimi nevladnimi organizacijami (npr. Amnesty International).

Nataša je v svojem otroštvu z družino na vozu prepotovala vso Jugoslavijo, kar je bila vsekakor svojevrstna šola za življenje. Prihaja iz »čiste« romske družine, ena izmed babic je bila madžarskega rodu. Pravi, da je bil v njihovi družini dedek nekakšen »poglarar« – kar je rekel on, je bilo sveto. Veliko stvari se je spremenilo šele, ko so se zamenjale generacije, in to

zelo počasi. Romsko življenje je zelo preprosto. Niso tako obremenjeni, ker v veliki večini nimajo služb, mame so doma z otroki. Nataša pravi, da v bistvu živi dva svetova – takšnega, kot ga poznamo »mi«, in takšnega, ki ga občuti vsak dan, ko gre v svoje romsko naselje.

Rome spremlja veliko predsodkov in stereotipov. Nataša pove, da je beseda »diskriminirani« prešibka, kadar govorimo o Romih. »Tisti, ki tega ne občuti, si še predstavljati ne more, za kakšno diskriminacijo gre. Drugače gledajo nate, drugače se obnašajo, dogajajo se ti krivice, zaničujejo te, obsojajo in veliko manj vrat imaš odprtih – vse samo zato, ker si Rom. Ampak jaz sem na to ponosna.« Romi vse te predsodke občutijo. »Tisti, ki bo rekel, da to ni res, se hudo moti. Jaz sem večkrat slišala doma "Cigan si se rodil, cigan boš umrl" – to je cigan v negativnem smislu«. Nataša pove, da živi kot vsak državljan v Sloveniji – je zaposlena, plačuje davke, se izobražuje ipd. – a se zaveda, da se še vedno najde marsikdo, ki »za njenim hrbtom pokaže s prstom nanjo«.

V osnovni šoli se je družila samo z romskimi otroci. »Tako je bilo. Skupaj smo prišli iz naselja, skupaj smo šli domov. Drugi so se nam posmehovali in nas velikokrat zmerjali. Izogibali so se stikom z nami.« Nekaj časa je hodila v ločen vrtec in v ločeno šolo, kamor so hodili samo Romi. »Vedno sem se spraševala veliko stvari: *Zakaj me ljudje gledajo, kot da sem z Marsa padla? Zakaj sem jaz drugačna? Zakaj se to dogaja prav meni?* Prav zaradi teh vprašanj, ki sem jih imela kot otrok, se v bistvu ukvarjam z romsko problematiko.« Tudi učitelji v šoli so bili dostikrat nepotrpežljivi. Spominja se razredničarke iz prvega razreda osnovne šole (romski razred), ki je kakega otroka oklofutala ali zlasala. Njo je udarila, ko je čakala po radirki. »To je bil vsakdanjik – nič posebnega.«

Nataša pravi, da je trditev, da se Romi nočejo učiti in nočejo delati, večkrat zmotna in napačno argumentirana. »Če ne bi imela takšnih staršev, kot jih imam, in takšnega karakterja, tudi jaz ne bi nobene šole dokončala.« Romski otroci so drugačni, živijo v drugačnem okolju, določeni še danes živijo brez vode in elektrike in zato je otrok v takih primerih umazan. »Sam otrok s tem nima predsodkov, samo drug otrok ga bo drugače gledal in se spraševal, zakaj je takšen. Pa se najde še kakšen učitelj, ki ima kakšen predsodek in potem otrok nima veselja biti v šoli. Tudi meni ni bilo lepo.« Druga stvar je jezik. Otrok ne razume dobro slovenskega jezika (ali sploh nič), ko pride v šolo, in se počuti nelagodno.

Nataša pravi, da že ko se rodiš romskim staršem, nosiš na sebi ogromno stigmo, še posebno, če si ženska. Romke v večini primerov skrbijo za dom in otroke ter kuhajo. V izobraževanju

večina ne vidi smisla, niso dovolj motivirani in si mislijo »tudi, če naredim šolo, ne bo dosti drugače, saj sem Rom in nas noben ne mara«.

Nataša je imela to srečo, da so jo zelo skrbni starši nenehno spodbujali, da mora slediti svojim ciljem. Še posebno oče je bil drugačen od večine. Vedno ji je govoril, naj bo samostojna, nikoli odvisna od moškega. Nataša je poročena z Andrejem, ki ni Rom, in s katerim sta bila sošolca v tretjem razredu osnovne šole. Takrat se nista družila, spominjata se le enega stavka. Andrej jo je vprašal, kako se po romsko reče sneg. Po veliko letih sta se znova srečala in še vedno je poznal besedo »jiv«. Njegova družina jo je lepo sprejela in obratno. Tudi Natašina sestra in brat imata za partnerja ne-Roma, kar je v njihovi družini stalnica – tudi tete in drugi sorodniki živijo v mešanih zakonih.

Tudi znotraj širše družine je bilo čutiti stigmatizacijo. Nataša je bila pridna, redno je hodila v šolo, rada se je učila in tudi zanimala so jo zelo različne stvari, zato so jo npr. bratrance »čudno gledali« (»Kaj pa ti hodiš v šolo?«). Najprej je imela družina o njej slabo mnenje, a sčasoma so se navadili in sprejeli, da je tako aktivna in ambiciozna. Sama se opiše kot uporno in zelo navezano na starše, ki so jo v vseh pogledih podpirali. »Oče mi je vedno govoril, da moram končati šolo, da mi bo v življenju lažje. A sem morala vseeno veliko 'požret' na ta račun.« Doda še, da bi se po njenem mnenju morali romski starši bolj zavedati pomembnosti izobraževanja. »Morali bi se zavedati, da je izobraževanje temelj vsega, da si ne moreš privoščiti, da ne bi imel dokončane šole.«

Nadaljujeva z zaposlovanjem. »Danes še izobražen človek ne more dobiti službe, kje jo bo en Rom, ki nima izobrazbe, živi v takih pogojih, ki so neprimerni za življenje, kdo ga bo vzel v službo? Boj za službo je danes zelo težak za nas vse.« Opiše izkušnjo, ko se je hotela zaposliti v trgovini kot prodajalka. »Bila sem na razgovoru in so rekli, da me bojo poklicali. Imela sem iskano izobrazbo. Strah jih je bilo, da ne bi kaj ukradla, ker sem Rominja. Šef je hodil za mano in opazoval. Kasneje me niso poklicali, vmes pa so zaposlili par drugih delavk.« Službo na policiji je dobila čisto slučajno. Nikoli ni imela te želje. »Delam to, kar sem delala včasih – delam z Romi, grem med Rome. Razlika je samo ta, da imam zdaj uniformo.« Nataša na delovnem mestu predstavlja nekakšno vez med večinskimi prebivalstvom in romsko skupnostjo. Z romsko problematiko se je poklicno srečevala že prej. »Prek dela na policiji spoznaš tudi drugo plat. Ni mi žal, da sem se odločila za to delo. Če bi bilo dovolj usposobljenih Romov, menim, da bi jih policija zaposlila. Vsaka občina z romsko skupnostjo bi potrebovala tudi romske policiste. Vendar je tu spet problem izobrazbe.« Nataša pravi, da

se s sodelavci razume, da »korektno in dobro sodelujejo«. Pravi, da njihovih občutkov sicer ne pozna, večina pa jo kot Romko sprejema dobro.

Meni, da Romi potrebujejo, da jim pokažeš pot, ker določenih stvari enostavno ne vedo. »Nekateri živijo v takšnih naseljih, da sem včasih brez besed, ko pridem. Zdi se mi prav, da se sodobna družba ukvarja s tem vprašanjem, da jim omogoči, da si uredijo vsaj osnovne stvari. Danes se moramo vsi prilagajati, pri Romih se pa ne prilagajajo, oni živijo na svoj način. Težko je, jaz vem. Doma smo nekaj časa živeli brez vode. Moja starša sta se trudila, da sta to sama uredila. Zakaj sta bila onadva drugačna? Ne vem.«

Pogovor sva končali z mislijo, da se bodo morale generacije in generacije zamenjati, da se bodo stvari obrnile na bolje. »Žalostno je, da je družba danes takšna, kot je. Vsi smo si različni, vsak ima pravico do svojega mnenja, resnica pa je, da so Romi eni izmed najbolj diskriminiranih in zatiranih.«

Sicer pa je Nataša srečna mamica starejšega sina in še ne enoletnih dvojčic. »Morda bodo prav najini otroci premaknili stvari na bolje.«

Nataša Brajdič Slivšek s podpisom potrjuje verodostojnost napisanega:

PRILOGA C: INTERVJU 1

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

35 let star moški, živi v naselju Kerinov grm na Dolenjskem (uradno Gorica 40), končanik ima 7 razredov osnovne šole.

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

Ne vem, zakaj nisem nadaljeval. Starši mi niso svetovali, niso me dovolj podpirali. Mislim, da morajo starši vztrajati, če hočejo, da otrok konča šolo. In tudi druge stvari so bile. Na splošno slabe okoliščine bi lahko rekel. Stalno so nas preganjali, imeli smo probleme. Zdaj je boljše.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »morali« hoditi v šolo?

Niso se kaj dosti sekirali zame. V šolo si hodil, če si pač hotel, če nisi, nisi. Danes je drugače.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Najprej sem hodil v romski razred, kasneje pa v mešanega. V večini niso bili zadovoljni, da smo Romi obiskovali pouk skupaj z drugimi otroki, še posebej starši teh otrok so se pogosto pritoževali. Nekateri so nas tudi sprejeli, čisto odvisno od človeka. Jaz vedno rečem, da smo vsi ljudje! Težko je bilo tudi zame. Velik problem je bil jezik, slabo sem govoril slovensko, težko sledil. Imel sem slabše ocene od drugih, saj nisem bil tako sposoben. Tudi nekatere učiteljice nas niso marale. Težko je bilo.

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

V osnovni šoli sem se največ družil z Romi, ostalih prijateljev v bistvu sploh nisem imel. Kasneje sem se začel družiti tudi z drugimi. Se mi zdi, da so me oni počasi sprejeli, saj so se navadili. V šoli sem imel še enega prijatelja Slovenca, mi rečemo civila, in sva se razumela. Tako smo se čez čas začeli družiti in je šlo počasi na boljše.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Sem. Delam na projektih javnih del, trenutno v DRPPD – Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela Ljubljana. Sem nekakšen koordinator med Zavodom in romskim naseljem. Delam vsak dan, razen petka, včasih tudi soboto ali nedeljo, če so kakšni projekti. Sem kar zadovoljen.

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Zelo različno se obnašajo. Eni me sprejemajo, drugi ne. Odvisno od posameznika. Jaz mislim, da če si ti pošten, bo tudi on, ampak ni vedno tako. Včasih kak Rom res naredi problem, kar vrže slabo luč na vse ostale. Ljudje posplošujejo. Nas, Romov, je tako malo in še za teh malo mislijo, da smo nasilni. Večkrat slišiš 'poglej, kakšni so ti Cigani!'.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

Najprej sem delal na Zavodu nekaj drugega, podpisal sem za eno leto in po tem letu mi pogodbe niso podaljšali. Težko te vzamejo kam, če nisi šolan. Nekaterih stvari ne moreš delati, ker jih ne znaš. Sicer pa tudi če bi mi podaljšali za eno leto, ne vem, če bi sprejel, ker se nisem dobro počutil.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Gotovo. Ni lahko biti Rom. Greš v trgovino v mesto in te drugi ljudje čudno gledajo, slišiš opazke. Kolikokrat »slovenski« otroci bežijo stran, ko nas vidijo, ker mislijo, da jim bomo kaj naredili. Tu je napaka predvsem v starših, ki dajejo napačen zgled in narobe učijo. Zadnjič smo šli z otroki gledat speedway, kar nekaj Romov se nas je zbralo. Čutil sem grde poglede na sebi, nekateri so šli celo stran. Kakor komu paše – če mu ne, naj gre drugam. Vseeno si prizadet in te bolijo take stvari. Nobenemu nisi nič naredil, pa imajo vseeno nekaj proti tebi.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Glavni problem je verjetno izobrazba. Jaz šole ne bom več obiskoval in je končal, star sem že, vzpodbujam pa svoje otroke, da bi končali čimveč šol. Moj starejši sin bo prvi v naselju, ki bo končal osnovno šolo in verjetno se bo vpisal naprej. Sedaj je v devetem razredu in je priden. S fanti je nasploh težje, punce so bolj pridne, tihe in ubogljive. Pri puncah je pa drug problem – pri 13, 14 se že oženijo, imajo otroke. To ni prav, starši bi jih morali držati doma. Tudi motiviranosti ni prave. Rom vsekakor težje dobi službo, pa že tako ni lahko. Ko na prošnji vidijo priimek Brajdič ali pa Hudorovac, sploh ne preberejo do konca, takoj zavrnejo. Dostikrat obupaš, se ti zdi nesmiselno. In če že delaš, delaš za zelo majhen denar.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Ne vem ... težko vprašanje. Bil bi šofer kamiona ali pa bi otroke vozil v šolo. Delal bi tudi več kot 8 ur na dan, to sploh ni problem, samo da bi dobil delo. Včasih sem pobiral železo in aluminij, tako kot precej Romov, a tu ni dobrega zaslužka. Za 1 tono dobiš samo 50 evrov, pa še ni več toliko povpraševanja kot včasih. Tudi gobe nabiram in jih prodajam.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Jaz mislim, da največ Romi sami. Kot sem že povedal, je pomembna vzgoja, vzpodbuda s strani staršev, pa bodo otroci končali šolo in veliko lažje dobili službo.

PRILOGA D: INTERVJU 2

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

46 let stara ženska, živi v majhnem »družinskem« naselju (par hiš) v neposredni bližini Kerinovega Grma, brez izobrazbe.

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

Življenje mi enostavno ni dalo možnosti. Imela sem zelo slabe družinske razmere, oče je bil pijanec, mame pa nikoli ni bilo doma, tako da nisem imela nikakršne vzpodbude s strani staršev. Bilo jim je vseeno za mojo šolo.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »morali« hoditi v šolo?

Lahko rečem, da me sploh niso vzgajali. Bila sem prepuščena sama sebi. Nobeden se ni obremenjeval z izobrazbo, tako je bilo tudi meni vseeno.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Zelo rada sem hodila v šolo, ker sem imela tam prijatelje. Res je, da smo se večinoma Romi družili, a tako je bilo samo po sebi. Naredile so se skupinice – skupaj smo hodili v šolo in domov v naselje, govorili smo naš jezik in se tako avtomatično več družili. Znala sem tudi slovensko, a mi je bilo težje govoriti in manj naravno. Verjetno so nas tudi učitelji obravnavali drugače, ker smo res težje sledili, a takrat se sploh nisem obremenjevala s tem.

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

Večinoma se družim z ljudmi iz svojega okolja, največ časa preživim z družino. Drugače pa imam prijatelje tudi v službi in se dobro razumemo.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Trenutno sem zaposlena za nedoločen čas v Evrosadu v Krškem, to je proizvodnja sadja. Delam v hladilnici za tekočim trakom. Razmere za delo so slabe, saj je v hladilnici mrzlo in ves delavnik stojiš na hladnem. A bolje delati v slabih razmerah, kot pa sploh ne. Če delaš, lažje preživiš, imaš lepše življenje, si bolj ustvarjalen.

Sem tudi žena, mama in babica, možu pa pomagam tudi pri skrbi za konje in druge živali, ki jih imamo. Precej sami pridelamo, tako da dela ne zmanjka.

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Večinoma sem opravljala priložnostna dela, za katera niso bili potrebni prav kvalificirani delavci. Nadrejeni so se tako precej menjali in niti nismo imeli pravega, pristnega stika. Sicer pa so po mojem mnenju povsod enaki. Zanje moraš veliko delati, plačilo pa je minimalno. Večji problem kot to, da sem Rominja, se mi zdi to, da nisem šolana.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

Službo sem zamenjala večkrat, če lahko tako rečem. Kot sem že povedala, je šlo večinoma za priložnostna dela. Okoliščine so me prisilile, da sem šla drugam.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Seveda so razlike in ni jih malo. Na začetku sem se bolj obremenjevala, sčasoma pa sem postala imuna na te stvari. Grozno je, ko te drugi zaničevalno gledajo, so polni predsodkov in slišiš, kaj govorijo o tebi in tvojih samo zato, ker si Rom. Večinoma se posvečam svoji družini in se družim z ljudmi, ki jih imam rada, zato je vedno lažje in se vedno manj obremenjujem s tem, kaj mislijo in govorijo drugi.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Ker nisem šolana, nimam prave izobrazbe. Brez šole težko dobiš službo. Povsod, kjer sem delala, sem delala veliko in to za majhen denar, pogoji pa so bili (in so še) slabi.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Če bi imela možnost, bi bila čistilka na kaki osnovni šoli, to pa zato, ker me ne bi zeblo.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Predvsem vlada, pa tudi Romi sami. Država bi morala ponuditi več možnosti. Sicer se pa stvari izboljšujejo, a počasi. Veliko več romskih otrok danes hodi v šolo kot včasih, tako da je prihodnost svetlejša.

PRILOGA E: INTERVJU 3

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

50 let star moški iz Kerinovega grma, nikoli se ni šolal.

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

V bistvu se nisem šolal nikoli. Dejansko sem hodil v šolo samo en mesec ali pa še malo manj, pa še takrat se spomnim, sem dobil eno za uho od učiteljice. Niti ne vem več, zakaj je šlo, vem samo to, da je bilo po nedolžnem. Bil sem zelo miren otrok. Obiskoval sem navaden razred, takrat nas ni bilo toliko, da bi obstajal romski razred.

Za šolanje nisem imel možnosti, veliko smo se selili, pri 11 ali 12 letih v Rako pri Krškem. Nekaj malega sem se s knjigo srečal še v vojski.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »moralni« hoditi v šolo?

Moj mlajši brat ima narejene tri ali štiri razrede, drug brat štiri. Vzgajale so nas okoliščine, te pa so bile take, da ni bilo dosti možnosti. Nismo imeli stabilnega okolja.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Tisto malo, kar sem bil v šoli, so me lepo sprejeli. Nikoli nisem imel problemov z jezikom, tako da sem se normalno družil z vsemi. Z enim ne-Romom sva se še posebno dobro ujela. Je pa res, da sem tudi jaz tak človek, da z lahkoto navežem stik s komerkoli, sem odprte narave in brez predsodkov.

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

Moji prijatelji so vsi, nikoli jih nisem izbiral glede na to, kaj so, oziroma od kod so.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Danes sem zaposlen na Zavodu prek javnih del, delam na različnih projektih (trenutno v DZMP-ju – Društvo zaveznikov mehkega pristanka). Gre za izobraževanje za medije, razne video delavnice, sam pa sem vključen predvsem v projekte dela z romsko populacijo. Vse skupaj sem že kaka tri leta vključen v javna dela s posameznimi polletnimi premori (na Zavodu je tako, da moraš po enem letu »dela« na polleten premor).

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Z nadrejenimi imam večinoma same dobre izkušnje, oziroma nimam nobenih izrazito slabih. Vedno sem bil normalno sprejet.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

Od svojega 12. leta sem ves čas nekaj delal. Službo sem velikokrat zamenjal, veliko sem sodeloval tudi pri priložnostnih delih. Še v Jugi sem delal v Samoboru na komunali. Odpustili so me, ker naj bi imeli dovolj delavcev. Približno petnajst let nazaj sem delal pri komunalnem podjetju Kostak. Tudi pri s. p. Kerinu (strešna dela, krovstvo) sem delal. Romi smo bili vedno izkoriščani, delali smo samo najslabša dela, za nas nikoli ni bilo normalnega dela. Kasneje sem bil eno leto in pol zaposlen v Celulozi v Krškem, potem pa sem moral v Maribor v vojsko. Ko sem se vrnil iz vojske, me pri Celulozi niso več vzeli nazaj. Tudi tu sem opravljal zelo težka, naporna dela. Čistil sem jame, v osmih urah tudi dve jami in pol. Od leta 2003 sem bil približno pet let romski svetnik, delal sem torej v občinskem svetu, takrat sem bil zaposlen honorarno. Z eno besedo lahko rečem samo – obup v naši politiki. A zdaj sem miren, to stanje me ne gane več, ker se stvari prepočasi odvijajo. Jaz večjih preobratov na boljše za nas itak ne bom doživel, morda jih bodo moji vnuki.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Na splošno mislim, da ne. Vedno so me obravnavali kot človeka. Nekateri posamezniki res gledajo na Rome drugače, a sam nikoli nisem imel takšnih problemov. Ljudje ne razlikujejo dovolj – en problematičen Rom vrže slabo luč na vse preostale, ljudje potem vse mečejo v isti koš. Vendar tukaj sploh ne gre za narodnost.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Verjetno bi bilo vse skupaj lažje, če bi imel narejeno šolo. Je pa res, da bo Rom, če bo sploh delal, opravljal slabša, težja in manj plačana dela. Sam imam štiri otroke, vsi imajo že svoje družine in živijo vsak zase, imam 15 vnukov. Večji del moje družine prejema socialno podporo. Tako so doma, se ukvarjajo z otroki, če pa bi delali, bi dobili minimalno več (v primerjavi s podporo), morali pa bi garati v slabih okoliščinah.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Imam veselje do dela, nimam pa izobrazbe. Delal bi v bistvu karkoli – terensko delo, v kakšni firmi, bil bi šofer. Vendar k šoferskemu delu Romi ne moremo priti zraven. Včasih izobrazba ni bila tako pomembna, vseeno je bilo kdo si in kaj si. Danes gledajo na izobrazbo pri zaposlovanju. Če si Cigan, je pa še toliko težje priti zraven do kake firme. Nekateri sicer vzamejo Roma, a le za težka dela.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Mislim, da država. Tudi Romska zveza bi se morala bolj angažirati. Romi dejansko delajo zelo malo. Glavni problem je izobrazba, nekateri pa tudi nočejo delat. Tudi v socialni podpori so velike razlike – odvisno od članov družine, od števila, starosti. Mislim, da bi morali tistim, ki delajo, dati več. Izboljšati bi morali tudi pretok informacij glede dela. Včasih je bil to velik problem, ker do pravih informacij sploh prišel nisi.

PRILOGA F: INTERVJU 4

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

50 let star moški iz Velikega Gabra (preselili iz Novega mesta – Drška), sedem razredov osnovne šole.

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

Šole nisem končal, narejenih imam sedem razredov osnovne šole. Zgodaj mi je umrla mati, ki je bila edina redno zaposlena, oče pa je delal priložnostno na komunalni kot cestar. Sam sem se šoli sicer izmikal, verjetno je okolje tako vplivalo name, a ker je bil oče zelo strog, sem moral v šolo.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »morali« hoditi v šolo?

Oče me je silil v šolo in bil je edini, ki sem se ga bal. Če on ne bi bil tako strog, verjetno še teh sedem razredov ne bi zaključil. Odločujočo besedo pri vzgoji in izobraževanju otrok pri Romih imajo matere. Mati je osnovna oskrbovalka in negovalka otrok, jaz pa sem bil brez nje.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Zaradi tega, ker sem Rom, nisem imel nobenih problemov, je pa tudi res, da sem bil takrat edini Rom, ki sem sploh hodil v šolo (edini v razredu). Normalno sem se družil z vsemi sošolci in smo bili dobri prijatelji. Sam nisem čutil nobenih razlik. Drugi Romi sploh niso obiskovali šole ali pa zelo neredno.

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

Že v šoli sem se v glavnem družil s »civilni« (ne-Romi) in tudi sedaj se v glavnem družim z ne-Romi. Z drugimi Romi se v bistvu zelo malo srečujem. Najbolj pa me motijo Strojanovi, ki mečejo slabo luč na vse nas. Bil sem celo pobudnik zbiranja podpisov proti njim.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Vedno sem bil zaposlen in služil denar za dom in družino. Delal sem v »gozdni«, v »kemični« v Gabru (Kemija – impex), v livarni, pa tudi veliko priložnostnih del. Trenutno sem na bolniški, ker po smrti žene skrbim za invalidno hčer. Pričakujem, da me bodo dali na Zavod. Od socialne mi ponujajo 100 evrov mesečno, pa sem jih zavrnil, da je premalo.

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Vedno sem imel dober odnos z nadrejenimi, saj sem priden, vesten in reden. Ob smrti žene, pred kratkim, s katero imava 4 otroke, so mi celo pomagali. Za druge Rome pa po večini to ne velja, ker so neredni, nedelavni in iščejo samo pravice.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

Zaposlitve sem zamenjal nekajkrat, ker so šle nekatere firme v stečaj ali pa sem šel za boljšim zaslužkom.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Nikoli se nisem počutil, da sem kot Rom izrinjen na rob družbe. Je pa res, da sem se vedno naslanjal na svoje lastne moči in si vedno sam izboljšal življenjsko raven. Danes mi je žal, da nisem izobražen in nimam poklica. Želim biti del družbe, v kateri živim. Mislim, da bi se dalo z delavnostjo, razumevanjem in dobro voljo rešiti marsikateri romski problem.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Jaz osebno z zaposlitvijo nisem imel večjih problemov, saj sem, kot sem že rekel, delaven in točen. Ne morem pa tega reči za druge Rome, ki se jim zjutraj ne ljubi vstati, so neredni, nekateri tudi kradejo in vlečejo bolniške. Zato se niti ne čudim, da takih nihče ne mara za delovno silo.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Kateri poklic? Težko vprašanje! Jaz sem že delal in delam vse. Tudi drugi Romi znajo delati marsikaj, a tu so drugi problemi. Nekega tipičnega dela za Rome ne vidim. Romi dobijo zaposlitev težko in pogosto prehajajo od enega delodajalca do drugega zaradi več razlogov. Izobrazba je nizka, nekateri so leni, neredni, težko jim je zjutraj vstajati in biti na enem mestu več kot tri dni.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Tudi sam sem že bil povabljen od oblasti, da bi reševal pri reševanju romske problematike, v Trebnje za romskega svetnika, pa sem zavrnil, ker ni nobene komande. Od nikogar nič ne dobiš, sama politika. Tudi sam sem iskal socialno pomoč za invalidno hčerko (dali smo jo cepiti, pa je od tega zbolela), a ker imam nekaj zemlje, sem bil zavrjen. Sedaj niti ne maram več ničesar.

PRILOGA G: INTERVJU 5

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

43 let star moški iz Velikega Gabra, šole nima narejene (»nekaj sem hodil v šolo, pa nič naredil«).

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

V šolo nisem hodil, ker smo se stalno selili iz kraja v kraj in nismo imeli obstanka na stalnem mestu. Okoliščine so bile take. Nekaj sem sicer hodil v šolo, a nič naredil. Žena ima narejene tri razrede. Znava malo pisati in brati, a bolj slabo.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »morali« hoditi v šolo?

Tudi starši niso bili izobraženi in nas niso silili v šolo, celo nasprotno. Bili smo stalno »na poti« in vse nas je šola kaj malo brigala.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Neposrednega občutka izrinjenosti sicer nisem imel, vendar čutiš v glavi, da te ostali nekako prezirajo, zaničujejo kot Roma in da te nekateri še vedno gledajo kot drugorazrednega državljana (mi – Cigani in vi – »civilni«).

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

Imam veliko prijateljev, med Romi in ne-Romi. Ker smo se veliko selili, imam prijatelje skoraj povsod, veliko ljudi sem spoznal in se krajši čas družil z njimi. Zdaj sem se umiril in gradim hišo, za kar mi zavidajo tako Romi kot ne-Romi.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Bil sem zaposlen, v glavnem priložnostno in po pogodbi (Eurotek v Gabru, Tesnila Loka pri Trebnjem), zdaj pa nisem več. Pobiram staro železo, edini redni vir prihodka pa je socialna pomoč. Sem že star in bolan.

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Ko sem delal in bil zaposlen, nisem imel nobenih problemov z nadrejenimi, res pa je, da redne, stalne službe nisem imel. Če delaš, delaš in te imajo vsi radi.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

V glavnem sem bil priložnostno, sezonsko zaposlen. Zaradi tega sem tudi pogosto menjaval zaposlitev.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Diskriminacijo na nek način čutiš stalno – »Cigan je Cigan«, pravijo civili. Sicer pa je dosti odvisno od okolja, kjer se pojaviš. Kdor me pozna, me lepo obravnava, sicer pa sem kot Rom zaradi slabih Romov (na primer Strojnovih) slabo obravnavan in me včasih zaradi tega grdo gledajo.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Zaposlitev me sploh ne zanima več, sicer sem pa že star in bolan. Kdo me bo pa vzel? Kar se tiče dela, sem se moral v življenju vedno sam znajti.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Če bi imel možnost, bi delal nekaj z lesom, mizarstvo, vse, kar je povezano z lesom. Kar se tiče poklica, znajo Romi delati vse. Odvisno od posameznika. Jaz sem včasih rad delal, karkoli.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Reševanje problematike romskega zaposlovanja ni sposoben rešiti noben od naštetih. Največ lahko naredijo Romi sami. Od države in raznih centrov ni nič, ne dobiš nobene pomoči, delajo samo zase in te ven mečejo, če prideš kaj vprašat. Romi se res težko prilagajajo delovnemu tempu in zahtevam sodobne industrije, proizvodnje. Mnogi so že dobili redno zaposlitev, a niso vzdržali. Romi ne razmišljajo o preživljanju za jutri, ampak le za danes – sedaj.

PRILOGA H: INTERVJU 6

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

33 let star moški, živi blizu Velikega Gabra, narejeno ima osnovno šolo.

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

Lahko rečem, da gre za vpliv okolja, verjetno. Nisem maral hoditi v šolo, ker tudi večina mojih prijateljev ni hodila v šolo. Tako ni bilo nič čudnega, če si izostal.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »moralni« hoditi v šolo?

Starši so me sicer silili v šolo, mi govorili, da bo zame v prihodnosti bolje, če naredim šolo, a sem se uprl in se odločil po svoje. Najprej sem na skrivaj »šprical« pouk, kasneje mi je bilo že vseeno in so vedeli, kdaj sem v šoli in kdaj nisem. Sedaj svojo odločitev obžalujem. Moral bi nadaljevati z izobraževanjem.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Večkrat sem se počutil ogroženega zaradi svoje barve (*pokaže na lase in kožo*). Sicer večjih težav nisem imel nikoli, ne s sošolci ne z učiteljicami, so me kar lepo sprejeli, po drugi strani pa je padel kak hec name in so me znali tudi »zafrkavali«. Ko si mlajši, te to prizadene in se bolj obremenjuješ, ker čutiš krivico in ne veš čisto dobro, zakaj se to dogaja tebi. Tega, da sem Rom, pač ne morem skriti.

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

Moja družba je mešana že od malega, tudi z ne-Romi se dosti družim. Vedno sem se družil z vsemi, sploh pa nikoli nisem zbiral prijateljev glede na to, od kod prihajajo, kje živijo ali kakšne narodnosti so. Življenju tukaj na Dolenjskem sem se popolnoma prilagodil.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Trenutno nisem zaposlen, prejemam socialno. Prej sem dolgo časa delal kot vodovodar.

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Kot vodovodar sem delal priložnostno, odvisno pač koliko je bilo povpraševanja. Delal sem »na črno«, sam ali še z enim prijateljem, tako da nisem imel nadrejenih. So bili pa ljudje na splošno prijazni do mene. Verjetno tudi zato, ker sem komunikativen in bolj odprt človek po naravi, se z ljudmi dobro ujamem.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

Službo sem zamenjal, oziroma sem nehal delati, ker mi delo ni bilo več všeč. Eno obdobje sem delal manj, ker pač ni bilo dela.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Danes tega občutka nimam več, saj sem v vsakdanjem stiku z ljudmi lepo sprejet. Včasih opaziš kak pogled, ki ti je namenjen zato, ker si pač drugačen, a to večinoma od ljudi, ki so popolni neznanci in zaradi takšnih se ne obremenjujem. Naj oni razčistijo pri sebi. Tisti pa, ki me poznajo, vedo, da sem dober človek in imamo lepe odnose. Ko sem bil mlajši, so se me take stvari bolj dotaknile.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Vedno sem opravljal le priložnostna dela. Redne zaposlitve nikoli nisem imel, ker je nisem dobil. Napisal sem par prošenj, a so bile vedno vse zavrnjene. Ker sem imel občasno delo, se nisem kaj dosti »sekiral«. Verjetno so zbrali bolj kvalificirane delavce s srednjo šolo, čeprav vem, da bi skoraj vsa dela lahko opravljal tudi jaz. Nekatere moti tudi to, da sem Cigan.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Sprijaznil sem se s tem, kar sem delal in mi ustreza, da sem bil vedno sam svoj šef. Ne vem, kaj bi najraje delal, več stvari, karkoli.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Mislím, da največ lahko pripomorejo Romi sami. Velik problem je izobrazba, jaz se tega zavedam, nekateri se pa še ne. Drugi problem so mediji, televizija. Tisti Romi, ki so prikazni po televiziji, so v večini res bolj problematični, a ljudje mislijo, da smo vsi Romi taki. Tudi zato nastanejo predsodki in tako se težje zaposlimo ali pa se sploh ne.

PRILOGA I: INTERVJU 7

1. Starost, spol, stopnja dosežene izobrazbe.

44 let star moški, okolica Novega mesta (trenutno pri prijatelju v Velikem Gabru), narejene ima tri razrede osnovne šole, pisati ne zna.

2. Zakaj niste nadaljevali z izobraževanjem? Kaj vas je pri tem oviralo?

Nikoli nisem maral šole. Spomnim se dogodka, ko so me sošolci »zafrkavali«. Enega sem udaril, šli smo k ravnatelju in ta je verjel sošolcu in ne meni. Tako me je izključil iz šole. Kasneje nikoli več nisem šel v šolo.

3. Kako so vas vzgajali doma, starši? Ste »morali« hoditi v šolo?

Ni mi bilo potrebno hoditi v šolo. Nihče me ni silil ali prosil, naj grem. Vseeno jim je bilo, meni pa tudi. Moral sem kmalu začeti delati za denar, ker ga je v družini primanjkovalo.

4. Mi lahko zaupate, kakšne izkušnje ste imeli v šoli? So vas drugače obravnavali, ker ste Rom/Rominja?

Imam precej slabe izkušnje. V šoli so me drugače obravnavali, ker sem Rom. Zmerjali so me zaradi vonja, govorili, da sem kradljivec in podobne stvari. Od nekdaj sem bil nekaj manj, bil sem zapostavljen.

5. Kdo so vaši prijatelji? Zakaj?

V veliki večini so to Romi. Se najde tudi kak drug, a večinoma se »naši« skupaj držimo.

6. Ali ste zaposleni? Kako? (določen čas, nedoločen čas, priložnostno ...)

Nisem zaposlen. Z mojimi tremi sinovi pobiramo staro železo, baker in podobno. Imam star majhen kamion. Dobivam tudi socialno podporo, a ne prav veliko.

7. Kakšne izkušnje imate z nadrejenimi na delovnem mestu? Kako se obnašajo do vas? Opišite!

Sedaj ne delam več in sem sam sebi šef, kar mi ustreza. Ko sem delal kaj priložnostnega, sem imel ponavadi normalne odnose z nadrejenimi, a to ni bilo nič rednega, trajnega in takšni so bili tudi odnosi. Če sem naredil, kar se je od mene zahtevalo, se nismo nič pregovarjali. Tudi to se je zgodilo, da nisem dobil dela, pa četudi za kratek čas, ker v očeh nadrejenega nisem bil primeren, izbrali so drugega.

8. Ste kdaj zamenjali službo? Zakaj je do tega prišlo?

Delal sem različne stvari, a redno nisem bil zaposlen nikoli. V bistvu nikoli nisem niti poskušal biti redno zaposlen. Z očetom sem veliko hodil okoli, dosti smo se tudi selili. Ne predstavljam si da bi opravljal enako službo celo življenje in da bi moral vsak dan po osem ur biti v službi. Romi še priložnostna, sezonska dela težko dobimo, kaj šele redno službo, za kar moraš imeti tudi višjo izobrazbo.

9. Imate občutek, da ste zaradi dejstva, da ste Rom/Rominja diskriminirani, vas obravnavajo drugače?

Mislím, da sem obravnavan drugače. Narobe je, ker ljudje ne ločijo med *dobrimi* in *slabimi* Romi. Za njih smo vsi Romi enaki – slabi. Če se rodiš kot Cigan, boš Cigan ostal za vedno in tega se ne da spremeniti.

10. Zakaj menite, se ne morete zaposliti?

Po pravici povedano, mi ni do zaposlitve. Pobiranje železa je vse, kar znam in mi prinaša dovolj prihodkov.

11. Kateri poklic bi najraje opravljali, če bi imeli to možnost?

Najraje bi imel kakšno lažje delo, ki bi mi prineslo dovolj denarja. Želim si tudi stanovanje v najem ali kakšne druge ugodnosti.

12. Kdo, po vaše, lahko največ pripomore k reševanju problema zaposlovanja Romov? (vlada, Romski zaposlitveni center, Zavod za zaposlovanje, Romi sami)

Mislím, da mora za to poskrbeti država oziroma vlada.